

بِسْمِ تَعَالَى

مدیریت مطالعات و برنامه ریزی تهذیبی

گزارش طرح

ترویج و گسترش فرهنگ تهجد و نماز شب در مدارس علمیه

این طرح در سال ۱۳۹۶ تدوین شده است.

فهرست مطالب

۳.....	مقدمه.....
۵.....	اهمیت و ضرورت طرح.....
۵.....	اهداف طرح.....
۵.....	پرسش‌های طرح.....
۵.....	تعریف مفاهیم اصلی طرح.....
۶.....	اصول و سیاست‌ها در مقام اجرای طرح.....
۶.....	آسیب‌شناسی وضعیت موجود (موانع).....
۷.....	الف: موانع مربوط به نظام آموزشی حوزه.....
۷.....	ب. موانع مربوط به کادر اجرایی - مدیریتی مدارس علمیه.....
۷.....	ج: موانع مربوط به اساتید.....
۸.....	د. موانع مربوط به خود طلاب.....
۱۰.....	راهکارهای عملی.....
۱۰.....	الف) برنامه‌های شناختی و انگیزشی.....
۱۰.....	ب) راهکارهای عملیاتی.....
۱۰.....	۱) راهکارهای مربوط به ستاد عالی (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه و معاونت‌های ستادی):.....
۱۰.....	۲) راهکارهای مربوط به ستاد میانی (مرکز مدیریت استان‌ها و معاونت‌های مربوطه).....
۱۱.....	۳) راهکارهای مربوط به مدارس.....
۱۳.....	۴) راهکارهای مربوط به خود طلبه.....
۱۴.....	معرفی چند منبع جهت مطالعه بیشتر:.....
۱۵.....	پیوست‌ها.....
۱۶.....	پیوست شماره یک: متن مصاحبه‌ها.....
۱۶.....	۱. آیت الله حسن ممدوحی (حفظه‌الله تعالی).....
۱۷.....	۲. آیت الله سید احمد خاتمی (حفظه‌الله تعالی).....
۱۹.....	۳. آیت الله حاج شیخ عبدالمجید باقری بنابی (حفظه‌الله تعالی).....
۲۱.....	۴. حجت الاسلام والمسلمین هادی حسین خانی (معاون تهذیب حوزه‌های علمیه).....
۲۳.....	۵. حضرت حجت الاسلام والمسلمین محمد همتیان (معاون تهذیب حوزه‌های علمیه استان قم).....
۲۴.....	۶. حجت الاسلام والمسلمین ابراهیم زاده (مدیر داخلی مدرسه شهید حقانی).....
۲۵.....	۷. حجت الاسلام والمسلمین اقبالی (مدیر مدرسه علوی قم).....
۲۷.....	۷. حجت الاسلام یاسینی (معاونت تهذیب مدرسه حقانی).....
۲۸.....	۸. حجت الاسلام والمسلمین اسماعیل پوروهاب (مدیر مدرسه فاز ۴ شهید صدوقی).....
۲۹.....	۹. حجت الاسلام والمسلمین شفیعی (مدیر مدرسه رشد).....
۳۰.....	۱۰. آقای سید علی موسوی (معاون آموزشی و پرورشی مدرسه علمیه ثامن الائمه).....
۳۳.....	پیوست شماره دو: مزاج شناسی.....
۳۶.....	پیوست شماره سه: شیوه نظارت بر اجرای طرح.....
۳۷.....	پیوست شماره چهار: طرح مدارس پیش‌حوزوی.....
۳۸.....	پیوست شماره پنج: طرح زمان‌بندی برنامه‌های مدرسه بر محور تهجد.....

«وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا»^۱.

نماز شب خواندن، نافله خواندن، دعا خواندن، ذکر گفتن، متوجه خدا بودن، زیارت رفتن، توسل کردن و به مسجد جمکران رفتن، سازنده است؛ اینها شما را پولادین خواهد کرد. نمی‌شود یک حوزه ایده‌آل داشته باشیم؛ در حالی که این چیزها در طلبش نباشد.^۲

خداوند مهربان شب را آفرید، و آن را لباسی برای استراحت انسان قرار داد تا انسان بتواند از نعمت شب در جهت رسیدن به کمال مطلوب الهی استفاده نماید و در دل شب، سحر را آفرید تا بندگان خالصش بتوانند استعدادهای معنوی خود را به کمال برسانند، چرخ‌های قلب خویش را در دل شب با نور تهجد و عشق برطرف سازند و اعضا و جوارح خویش را با مناجات و اشک سحر گاهی قوی و نیرومند سازند.

آری! نماز شب انسان را از هر جهت آماده می‌کند تا در روز بتواند کمردشمن قسم خورده‌اش ابلیس را بشکند. نماز شب نوری به انسان می‌دهد تا بتواند در ظلمات جهل و شهوات راه را پیدا کند. نماز شب خلعت «خَلَّت» را برتن انسان می‌پوشاند. حلاوت ذکر و مناجات الهی را در خلوت شب به کام روح می‌ریزد و به انسان شوق پرواز می‌دهد و قدرت معنوی او را ارتقا می‌بخشد.

طلبه، عهده‌دار تربیت معنوی انسان‌ها در عصر غیبت است و به سر انجام رساندن این وظیفه که از سوی امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) بر دوش او نهاده شده، بدون یاری گرفتن از طهارت روح و تزکیه نفس و مناجات شبانه ممکن نیست. چالش‌های فراروی طلبه عصر جدید، اهمیت نماز شب را برای او دو چندان می‌کند؛ چرا که در عصر حاضر بار تربیت نسلی را به دوش می‌کشد که با نسل گذشته متفاوت است، یعنی نسلی است که هم دارای علم و دانش است (ونه بی سواد) و هم به برکت انقلاب اسلامی با معارف و معنویت مانوس است. بنابراین طلبه این عصر باید علاوه بر توجه بسیار جدی به انجام واجبات و ترک محرمات، از تهذیب و تزکیه و معنویات غفلت ننماید. تا آنجا که مقام معظم رهبری دغدغه خودشان را نسبت به مسأله نماز شب خواندن طلاب چنین مطرح فرمودند که:

ما همت کنیم، طلبه را اهل نماز شب کنیم؛ این خیلی کمک می‌کند. برنامه‌ریزی کنید که از میان پنجاه هزار طلبه حوزه قم - حالا با حذف یک عده خیلی پایین‌ترها و یک عده خیلی پیرترها - اقلاً سی هزار تا شان هر شب نماز شب بخوانند. اگر این شد به نظر من حوزه از جهت اخلاقی راه می‌افتد.^۳

حال با توجه به این امر مهم و ابراز نگرانی‌های سایر بزرگان و اساتید حوزه در خصوص کم‌رنگ شدن بحث تهجد و معنویت در حوزه‌های علمیه سراسر کشور، نیازمند نوعی تغییر در نگرش و رفتار مدیران و دست‌اندرکاران مختلف حوزه‌های علمیه در امر تعلیم و تربیت طلاب هستیم تا با تمام توان بحث معنویت و اخلاق را به اولویت نخست حوزه تبدیل نمایند. خدا را شکر می‌کنیم که معاونت تهذیب و تربیت حوزه‌های علمیه لزوم طرح و برنامه‌ریزی در این خصوص را احساس کرد و مقدمات اجرای «طرح ترویج و گسترش فرهنگ تهجد و نماز شب در حوزه‌های

۱. اسراء، آیه ۷۹.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع طلاب و فضالای حوزه علمیه قم، ۱۳۷۰/۱۲/۰۱.

۳. بیانات در دیدار اعضای شورای عالی حوزه‌های علمیه، ۱۳۸۹/۸/۴.

علمیه» را فراهم نمود و کمک نمود تا این طرح به ثمر نشیند. امید است با همت مضاعف این بزرگواران و نیز مدیران و اساتید مدارس علمیه شاهد اجرای عملی پیشنهادهای و راهکارهای ارائه شده در اینجا باشیم. ان شاء الله.

ویژگی‌های طرح

۱. در این طرح که به همت و کوشش تعدادی از پژوهشگران حوزه علمیه قم و با انجام ساعت‌ها تحقیق، بررسی، مطالعه، مصاحبه با بزرگان و صاحب‌نظران حوزه، مصاحبه با مدیران و معاونین تهذیب موفق در امر فرهنگ‌سازی تهجد در مدرسه، مصاحبه با طلاب موفق و...^۱، همراه با ساعت‌ها مباحثه گروهی تدوین شده است، علاوه بر شناسایی موانع و نقاط ضعف موجود در حوزه‌های علمیه، راهکارهای ترویج و گسترش فرهنگ تهجد و نماز شب با حذف دیدگاه‌های متضاد و بیان نقاط مشترک در قالب راهبردهای عملیاتی و اجرایی به صورت دسته‌بندی و با رعایت اختصار بیان شده است.

۲. در این طرح مباحث نظری مربوط به تهجد و نماز شب بیان نشده است. (مباحثی از قبیل: ثواب نماز شب، توصیه‌های قرآن و روایات و سخنان بزرگان درباره نماز شب، نقش نماز شب در آرامش روحی انسان، نقش تهجد و نماز شب در رشد علمی و اخلاقی، رابطه نماز شب و تقویت اراده، رابطه نماز شب و تواضع، میزان تاثیر نماز شب در حل معضلات اخلاقی مدارس علمیه، رابطه نماز شب و سلامتی جسمی، نقش ولایت‌پذیری در نماز شب خوان شدن طلاب و مباحثی از این قبیل)؛ زیرا در این طرح، هدف اصلی احصا و به دست آوردن موانع موجود و ارائه راهکارهای اجرایی جهت عملیاتی شدن تهجد در مدارس بوده است.

۳. در اغلب موارد، فقط عناوین مطرح شده است تا از تطویل مملّ جلوگیری شود. عناوین ذکر شده در این طرح به سه شکل آورده شده است:

الف: عناوینی که به جهت وضوح و روشنی بی‌نیاز از توضیح است؛

ب: عناوینی که قابلیت توضیح و تشریح دارد لکن این امر به نسخه تکمیلی و مبسوط طرح واگذار شده است که بعد از اظهار نظر کارشناسان تهذیب و تربیت تدوین خواهد شد؛

ج: عناوینی که نیاز به ارائه طرح مفصل به صورت جداگانه دارند و قابل توضیح و تبیین در این طرح نیستند (عناوینی مانند: رابطه معماری مدارس با تهجد، چگونگی معماری مدارس، طرح پیش‌حوزوی جهت جذب طلاب مستعد تهجد، بهره‌گیری از برنامه‌های آموزشی جهت ارتقای تهجد در مدارس، برنامه تغذیه مناسب با تهجد، شیوه‌های شناخت موانع مدیریتی و محیطی و... از جمله این عناوین هستند).

۱. مصاحبه با بزرگانی همچون مرحوم آیت الله محی‌الدین حایری شیرازی و مرحوم آیت الله محمدرضا مؤیدی و حضرات آیات و حجج الاسلام و المسلمین حسن ممدوحی، سیداحمد خاتمی، احمد عابدی، عبدالمجید باقری‌بنایی، محمد عندلیب همدانی، هادی حسین‌خانی، محمد همتیان، صاحب‌علی فروغی اردبیلی، سیدصمصام‌الدین قوامی، ابراهیمی، یاسینی، ابراهیم‌زاده، حسینی‌آملی، اسماعیل پوروهاب، اقبالی، مصاحبه با مدیران و معاونین تهذیب و طلاب مدارس موفق در امر تهجد (مثل مدرسه ثامن‌الائمه علیه السلام مدرسه رشد قم، مدرسه علمیه آیت الله صدوقی قم (فاز ۴)، مدرسه علمیه شهید حقانی، مدرسه علمیه علوی قم، مدرسه فیضیه بابل، مدرسه علمیه حضرت ولی‌عصر علیه السلام بناب، مدرسه قرآنی امام حسین علیه السلام).

اهمیت و ضرورت طرح

رسالت حوزه‌های علمیه که فهم، تبلیغ و فراهم نمودن زمینه اجرای دین الهی است با تهجد و خودسازی تلازم دارد. از طرفی، در دوران معاصر شاهد افت حوزه‌های علمیه در این زمینه از نظر کیفی و کمی هستیم و از سوی دیگر، گاهی با افراط و تفریط در این زمینه و دستورات عمل‌های بعضاً متناقض از سوی مدیران مدارس و اساتید اخلاق مواجه می‌شویم؛ تا جایی که بهبود وضعیت تهجد در حوزه‌های علمیه و برنامه‌ریزی در این جهت، یکی از مطالبات جدی رهبری معظم، بزرگان و مراجع معظم تقلید مدظلم و مسئولان دلسوز حوزه شده است. بنابراین انجام چنین پژوهشی یکی از ضروریات حوزه‌های علمیه می‌باشد.

اهداف طرح

پژوهش حاضر در پی تحقق اهداف زیر است:

۱. ترویج و گسترش فرهنگ تهجد و نماز شب در بین طلاب مدارس علمیه؛
۲. زمینه‌سازی تدریجی برای نماز شب‌خوان شدن بیش از شصت درصد از طلاب مدارس علمیه.

پرسش‌های طرح

الف) پرسش اصلی:

چگونه می‌توان فرهنگ تهجد و نماز شب را در حوزه‌های علمیه ترویج و گسترش داد؟

ب) پرسش‌های فرعی:

۱. موانع موجود در راه ترویج و گسترش فرهنگ نماز شب چیست؟
۲. شیوه‌های ترویج فرهنگ نماز شب و رسیدن به مرز شصت درصد نماز شب‌خوان شدن طلاب در حوزه‌های علمیه کدام است؟
۳. تأثیر مدیریت زمان بر تهجد و نماز شب چیست؟
۴. عوامل محیطی مؤثر در ایجاد انگیزه برای نماز شب کدام است؟ (تبلیغات، ساختمان، تکنولوژی جدید، خانواده، ازدواج، تغذیه، طب و...)
۵. نقش نظام آموزشی حوزه، برنامه‌ریزی‌های کلان حوزه‌های علمیه، نظام‌گزینش طلاب، کادر اجرایی و اساتید و آیین‌نامه‌های داخلی مدارس در گسترش نماز شب چیست؟

تعریف مفاهیم اصلی طرح

- ترویج: در این طرح مقصود از ترویج همان رواج دادن و رایج کردن است.
- گسترش: منظور از گسترش، وسعت دادن و افزودن به دامنه طرح در بین مخاطبین است.

- فرهنگ: منظور از فرهنگ مجموعه اعتقادات و رفتارهای جامعه هدف است. آنچه که جهت دهنده ذهنیت‌های انسان و عامل اصلی و تعیین کننده رفتارهای فردی و اجتماعی می‌باشد و می‌تواند زمینه مناسب را برای شکوفایی استعدادها و توانایی‌ها به وجود آورد.^۱
- تهجد: آنچه از واژه تهجد در این طرح مورد نظر است، عبادت و تضرع در دل شب است که در رأس آن نماز شب قرار دارد.

اصول و سیاست‌ها در مقام اجرای طرح

۱. گسترش و تعمیق رویکرد اخلاقی و ارزش‌های معنوی در برنامه‌ها و فعالیت‌های مختلف حوزه‌های علمیه؛
۲. محوریت تهذیب، تزکیه، اخلاق و معنویت در همه شئون فردی، اجتماعی و صنفی حوزویان؛
۳. اهتمام جدی به تربیت عبادی و معنوی طلاب نسبت به سایر برنامه‌های معاونت تهذیب و تربیت؛
۴. توجه به عوامل محیطی (معماری ساختمان، موقعیت جغرافیایی، فضا سازی و...);
۵. پرهیز از افراط و تفریط؛
۶. استفاده از روش‌های غیر مستقیم تربیت؛
۷. توجه به اصل تدریج؛
۸. اصل عمل آگاهانه (نماز شب خواندن طلاب باید مبتنی بر شناخت و معرفت آگاهانه باشد نه صرف عادت و یا مبتنی بر احساسات)؛
۹. هماهنگی بین عوامل مؤثر بر تهجد و کاهش تضادها، مانند: هماهنگی بین معاونت آموزش و تهذیب در مدرسه و...؛
۱۰. اصل مخاطب‌شناسی (توجه به سطح علمی و ظرفیت‌های فردی و تفکیک بین طلاب سیکل، دیپلم و دانشگاهی)؛
۱۱. اصل امر بین الامرین (عدم اجبار در عین داشتن برنامه)؛
۱۲. توجه به نقش تربیتی ولایت‌محوری در تهجد و شب زنده‌داری.

آسیب‌شناسی وضعیت موجود (موانع)

حوزه‌های علمیه از دیرباز مهد دانش و معنویت و تهذیب نفس بوده است و پر واضح است که یکی از مهم‌ترین راه‌های دستیابی به این امر، اهتمام به تهجد شبانه و مناجات سحرگاهی می‌باشد. از این‌رو داوطلبین حوزه‌های علمیه، با آرزوی رسیدن به قله‌های علمی و معنوی، وارد مدارس علمیه می‌شوند و می‌کوشند تا از طریق انجام واجبات، ترک محرمات و اهتمام به ترک مکروهات و انجام مستحبات به ویژه تهجد شبانه و نماز شب به این مهم دست یابند. اما وجود برخی موانع

۱. تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، ج ۱، ص ۹۵.

و آسیب‌ها در بخش‌های مدیریتی حوزه و نیز بین خود طلاب، حرکت در این مسیر نورانی را با مشکل مواجه می‌کند. از این رو آسیب‌شناسی وضعیت موجود ضروری می‌نماید.

الف: موانع مربوط به نظام آموزشی حوزه

۱. غلبه بُعد آموزشی بر بُعد تربیتی در روش مدیریتی مدیران و تدریس اساتید؛^۱
۲. رواج یافتن الگوهای مدیریت غیرحوزوی در مدارس علمیه (مدرک‌گرایی، نمره‌محوری، توییح‌ها و تشویق‌های غیر متعارف، رقابت‌های ناسالم علمی و...)^۲؛
۳. مشغله زیاد و حجم بالا و سنگین برنامه‌های آموزشی و فوق برنامه‌های طلاب در مدرسه؛^۲

ب. موانع مربوط به کادر اجرایی - مدیریتی مدارس علمیه

۴. کمبود علمای مهذب که خود را وقف مدیریت و تربیت طلاب در مدارس کنند؛^۳
۵. کم‌توجهی و عدم برنامه‌ریزی برخی مدیران و معاونین تهذیب مدارس برای تشویق طلاب به تهجد و نماز شب؛
۶. عامل نبودن بعضی از مدیران، معاونین و اساتید به تهجد و نماز شب؛
۷. عدم ارتباط‌گیری مسئولین مدرسه با طلاب در فضای غیر آموزشی (مثل سرکشی نکردن به حجره‌ها در طول هفته به خصوص در سحرگاهان)؛
۸. غلبه مدیریت توییحی و تهدیدی به جای مدیریت پدرانانه و دلسوزانه؛
۹. و ...

ج: موانع مربوط به اساتید

۱. مانوس نبودن با طلاب در خارج از کلاس و عدم حضور در اوقات تهجد و نماز شب در مدرسه؛

۱. علم و تخصص بدون تهذیب و تربیت، بلایی است که امروز بشر مبتلای به آن است و می‌رود تا عالم را به آتش کشد. (تهذیب نفس از دیدگاه امام خمینی، تبیان، دفتر ۴۴، ص ۱۹۱، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی)

۲. حجم بالای دروس، مباحثه‌ها و دیگر برنامه‌های آموزشی تمام وقت طلاب را در طول روز به خود اختصاص داده است. فشردگی‌های موجود در برنامه طلبه‌ها تأثیر نامطلوبی بر رشد معنوی و اخلاقی آنها گذاشته است. در مقابل، برنامه‌های اخلاقی و معنوی به صورت کاملاً جنبی درآمده است. با این توضیح که:

در بحث تهجد و نماز شب یکی از عوامل مهم، برنامه‌ریزی صحیح و متعادل است تا طلبه در کنار تحصیل علم و مقدمات آن و کارهای شخصی روزمره، فرصت و اشتیاق به این عمل عبادی پیدا کند. بخشی از این برنامه‌ریزی مربوط به نظام آموزشی و مدیریتی حوزه است و بخشی مربوط به خود طلبه. البته بخشی که مربوط به خود طلبه است نیز تا حد زیادی وابسته و تابع نظام حوزه است. با نگاهی اجمالی به برنامه‌های آموزشی حوزه روشن می‌شود که فشردگی و حجم زیاد برنامه‌های آموزشی (که در ضرورت اصل آنها تردیدی نیست) حداقل در برخی حوزه‌ها باعث شده تا طلبه فرصت و یا نشاط لازم جهت تهجد و نماز شب را نداشته باشد.

طلبه باید به طور میانگین روزانه ۴ تا ۵ درس را شرکت نماید، حداقل ۳ الی ۴ درس نیاز به مباحثه دارد، نوعاً در مدارس دو ساعتی برای مطالعه الزامی در نظر گرفته شده که در برخی از آنها از دو ساعت نیز بیشتر می‌شود، در سال‌های اخیر مکالمه‌ی عربی نیز به این برنامه‌ها اضافه شده است. اگر زمان‌هایی را که جهت مراسمات و سخنرانی‌های مدرسه می‌گذرد به آنها اضافه کنیم روزانه بخش قابل توجهی از وقت طلاب صرف این امور می‌شود.

با افزودن زمان لازم برای خواب و استراحت که در شب حدود ۷ ساعت و در نیم‌روز حدود ۱ است و زمانی که برای تهیه و خوردن غذا صرف می‌شود تقریباً تمام شبانه‌روز طلبه را شامل خواهد شد و این بدون در نظر گرفتن دقایق یا ساعاتی است که برای ایاب و ذهاب از طلاب وقت می‌گیرد. که اگر آن را هم در نظر بگیریم، طلبه برای کارهای اصلی شبانه‌روزی و حتی نمازهای واجبی که ما آن را محاسبه نکردیم، وقت کم خواهد آورد چه رسد به عبادات مستحبی و تهجد و نماز شب.

البته باید مسأله دیگری را هم به آن اضافه کرد و آن مشغولیت ذهنی و احیاناً اضطراب و نگرانی است که این فشردگی برنامه‌ها برای طلاب ایجاد می‌کند، با این توصیف نه حس و حالی برای عبادت باقی می‌ماند و نه فرصت مناسبی خصوصاً برای تهجد و نماز شب که نیاز به آرامش و نشاط جسمی و روحی بیشتری دارد.

۳. تجربه مدارس موفق در گذشته و حال نشان می‌دهد که شاخصه اصلی آن مدارس حضور پررنگ یک عالم ربانی در رأس آنها بوده است، عالمی که دغدغه اصلی او تربیت طلاب در همه شئون طلبگی مخصوصاً معنویت و تهجد باشد و هر جا این حضور کم رنگ بوده، موفقیت‌چندانی حاصل نشده است. بزرگان و اساتید موفق امروز حوزه، تربیت یافته چنین علمای مهذبی می‌باشند. بر این اساس شاید بتوان گفت که مهم‌ترین مانع در مدارس امروزی برای تهجد طلاب، کمبود علمای مهذب است.

۲. عامل نبودن برخی اساتید به تهجد و نماز شب که گاهی به دلیل تفکرات اشتباه آنان است؛
۳. ضعف در خودسازی و تزکیه نفس (عدم تمایل به شرکت در جلسات اخلاق و دعا، مراسم مذهبی، کم توجهی نسبت به خواندن قرآن، مفاتیح، صحیفه سجادیه، دعاها و اذکار مناسب ایام، انجام مستحبات، عدم تقید به نماز جماعت اول وقت و ...)
۴. فقدان تعهد و مسئولیت پذیری در ارتباط با شاگردان و متریان خود؛
۵. تأکید بر امور آموزشی و غفلت و عدم اهتمام به امور معنوی و اخلاقی طلاب.

د. موانع مربوط به خود طلاب

۶. عدم برنامه ریزی طلاب برای نماز شب؛
۷. عدم شناخت کافی نسبت به هویت طلبگی و رسالت های حوزوی خویش؛
۸. عدم شناخت کافی نسبت به فلسفه و آثار نماز شب؛
۹. وجود شبهات ذهنی (ترک نماز شب به بهانه درس خواندن، کمک به دیگران، نماز قضای پدر مادر و...)
۱۰. مشکلات جسمی و روحی (خانوادگی، درسی، جنسی و...)
۱۱. اشتغال بیش از حد به فضای مجازی؛^۱
۱۲. ارتکاب برخی از گناهان؛^۲
۱۳. تنبلی و سستی اراده؛^۳
۱۴. همنشین نامناسب (هم مباحثه، هم حجره، دوست و...)
۱۵. شب نشینی های بی فایده و گعده های طولانی؛^۴
۱۶. دیر خوابیدن در شب (گرچه به خاطر فعالیت علمی باشد)؛
۱۷. افراط و تفریط در برنامه های فرهنگی - تربیتی (شرکت در جلسات توسل، هیئت و...)
۱۸. پر خوری و بد خوری (خوردن غذاهایی که باعث سنگینی خواب می شود)؛
۱۹. لقمه شبهه ناک (مصدق بارز آن استفاده از شهریه همراه با کوتاهی در وظایف طلبگی و درس نخواندن)؛
۲۰. و ...

۱. گرچه امروزه استفاده از اینترنت و شبکه های مجازی، به امری انکارناپذیر تبدیل شده است، اما اگر طلبه ارتباط خود را با این فضا مدیریت نکند، ناخود آگاه بخش وسیعی از اوقات او صرف این کار شده و از امور مهمی چون تحصیل و تهجد و نماز شب باز خواهد ماند.

۲. جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ إِنِّي قَدْ حَرَمْتُ الصَّلَاةَ بِاللَّيْلِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْتَ رَجُلٌ قَدْ قَيَّدَتْكَ ذُنُوبُكَ. (حرعالمی، وسایل الشیعه، ج ۸، ص ۱۶۱)

۳. در ادعیه معصومین علیه السلام از سستی و کسالت به خدا پناه برده می شود. امام سجاده علیه السلام در دعای ابو حمزه ثمالی می فرماید: اللهم انی أعوذُ بک من الکسل والفشل و... .

۴. طلبه نباید اوقات خود را بیهوده تلف کند. بسیاری از شب نشینی ها نه تنها فایده ای برای آنها ندارد، که ضررهای جبران ناپذیری را وارد می کند، از جمله آن ضررها از دست دادن توفیق تهجد و نماز شب است. مرحوم شهید مطهری نقل می کرد: یکی از اساتید ما شیعی مهمان ما شد، قدری با هم مشاعره کردیم، بعد از ساعتی دیدم خیلی ناراحت است که چرا عمرم را تلف کردم، فردا هم به من گفت: چوب آن شب نشینی و مشاعره ی دیشب را خوردم سحرگاه حال و گریه هر شب را نداشتم. (به نقل از آیت الله بنایی در مصاحبه حضوری با ایشان)

۵. اگر خدای نخواستہ درس نخوانید حرام است در مدرسه بمانید؛ نمی توانید از حقوق شرعی محصلین علوم اسلامی استفاده کنید؛ البته تحصیل علم لازم است؛ منتها همان طور که در مسائل فقهی و اصولی زحمت می کشید، در راه اصلاح خود نیز کوشش کنید. هر قدمی که برای تحصیل علم برمی دارید، قدمی هم برای کوییدن خواسته های نفسانی، تقویت قوای روحانی، کسب مکارم اخلاق، تحصیل معنویات و تقوی، بردارید. (امام خمینی، جهاد اکبر، ص ۲۰)

راهکارهای عملی

الف) برنامه‌های شناختی و انگیزشی

۱. آشناسازی طلاب با شیوه‌های مدیریت زمان و مدیریت ذهن (انگیزش) و مدیریت رفتار (مثل آداب خواب و ساعات خواب و بیداری)؛
۲. آشناسازی طلاب با راه‌های تقویت اراده؛
۳. آشناسازی مدیران و اساتید با اصول و شیوه‌های صحیح دعوت به نماز شب؛
۴. آشناسازی مدیران و اساتید با موانع مدیریتی، محیطی، اجرایی و روشی تهجد در مدارس؛
۵. آشناسازی مدیران و اساتید با ویژگی‌های فردی، مزاج‌ها، اثر غذاهای مختلف و ارتباط آن با تهجد و نماز شب؛^۱
۶. آشناسازی طلاب با فلسفه و آثار و برکات تهجد و نماز شب (با معرفی کتاب، بیان آیات و روایات و...).

ب) راهکارهای عملیاتی

۱) راهکارهای مربوط به ستاد عالی (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه و معاونت‌های ستادی):

۱. تصویب و ابلاغ طرح تهجد به مدیریت‌های استانی جهت اجرا؛
۲. پیش‌بینی اعتبار و بودجه لازم جهت اجرای طرح؛
۳. نظارت بر اجرای طرح در استان‌ها؛
۴. معیار قرار دادن میزان اجرا و موفقیت این طرح به عنوان یکی از معیارهای ارزیابی ستادهای میانی؛
۵. شناسایی مدیران موفق و مدارس نمونه در زمینه تهجد و معرفی آنان به عنوان الگو به سایر مدارس و استان‌ها؛
۶. تبدیل تجربه‌های مدیران و مدارس موفق به برنامه مدون و ابلاغ به مدیریت‌های استانی؛
۷. تهیه و تدوین محتوای مکتوب، صوتی، تصویری و نمایشگاهی در خصوص نماز شب و آثار آن و ارسال به استان‌ها جهت استفاده در مدارس؛^۲
۸. اصلاح و تعدیل برنامه‌های آموزشی در راستای رفع موانع ترویج و انس با نماز شب؛
۹. برنامه‌ریزی و پشتیبانی برای حضور و بیتوته شبانه اساتید اخلاق در مدارس؛
۱۰. طراحی معماری مدارس علمیه متناسب با فضای تهجد.

۲) راهکارهای مربوط به ستاد میانی (مرکز مدیریت استان‌ها و معاونت‌های مربوطه)

۱. پیگیری و نظارت بر اجرای مناسب طرح تهجد در مدارس؛

۱. انواع مزاج‌ها و تأثیر غذاها بر آنها در پیوست دوم ضمیمه شده است.
۲. برای این منظور مجموعه پوستره‌های نمایشگاهی «قنوت دل» در زمینه ترویج فرهنگ تهجد، در مدیریت مطالعات و برنامه‌ریزی معاونت تهذیب و تربیت طراحی شده است.

۲. تهیه، تنظیم و ابلاغ آیین‌نامه‌های مربوط به طرح با توجه به اقتضائات بومی؛
۳. انتخاب و به کارگیری مدیران، کادر و اساتید مدارس با لحاظ شاخص‌های تهذیبی و تربیتی؛
۴. شناسایی و معرفی چهره‌های شاخص اخلاقی به طلاب؛
۵. شناسایی، سازمان‌دهی و اعزام اساتید اخلاق بومی به مدارس.

۳) راهکارهای مربوط به مدارس

۱. حاکمیت روح تهذیب و تربیت بر فضای مدارس علمیه؛^۱
۲. برنامه‌ریزی جهت تقویت مبانی اعتقادی طلاب به‌ویژه معادشناسی؛
۳. تبیین فلسفه و هویت طلبگی برای طلاب؛
۴. به‌کارگیری کادر و اساتید اهل تهجد و ولایت‌مدار (منظور از ولایت‌مداری، اعتقاد به نظام ولایت فقیه و التزام عملی به تبعیت از ولی فقیه که تاثیر زیادی در رشد معنوی و اخلاقی انسان از جمله تهجد دارد)؛
۵. برنامه‌ریزی و تلاش برای انس تدریجی طلاب جدیدالورود با تهجد و نماز شب؛^۲
۶. بیان احادیث مربوط به تهجد در ابتدای کلاس از سوی اساتید؛^۳
۷. تشکیل کارگروه تهجد با مسئولیت مدیر در مدرسه؛
۸. زمانبندی برنامه‌های مدرسه بر محور تهجد (کلاس‌های درسی، مباحثه، مطالعه، ورزش، استراحت و خاموشی)؛
۹. برنامه‌ریزی جهت نشاط جسمی و روحی طلاب (برنامه‌های ورزشی، تفریحی و...)
۱۰. تنظیم برنامه غذایی متناسب با تهجد و توجیه طلاب نسبت به برنامه غذایی خود (توجه به نوع غذا از حیث گرمی و سردی، کمیت و کیفیت آن و...)
۱۱. برگزاری برنامه‌ها و دوره‌های خارج از مدرسه از قبیل اردوهای فرهنگی - تربیتی و تمرین تهجد در این دوره‌ها؛^۴

۱. جو حاکم بر مدرسه باید به گونه‌ای باشد که هر کس وارد آن می‌شود ناخودآگاه به یاد تهجد و نماز شب بیفتد، مثلا وقتی طلبه وارد مدرسه می‌شود مقابلش تابلویی نصب شده باشد با مضامینی مثل «لیس منا من لم یصل صلاه اللیل» یا کاغذی بر درب اتاق مدیر نصب شده باشد که روی آن نوشته: خاک پای شما نمازشخوان‌ها توتیای چشم ما، طلبه‌ها را می‌بینی که وقتی از هم خداحافظی می‌کنند از همدیگر می‌خواهند که در نماز شب فراموششان نکنند! اساتید این مدرسه غالبا روایات نماز شب و خاطرات تهجد علمای ربانی را برای طلاب نقل می‌کنند و ... خلاصه این که وقتی جو به گونه‌ای بود که همه افراد و ارکان و محیط مدرسه مخاطب را به تهجد و نماز شب تشویق و ترغیب می‌نمود، ناخودآگاه انگیزه برای تهجد و نماز شب در بین طلاب زیاد می‌شود.

۲. بررسی‌های انجام گرفته نشان می‌دهد که انگیزه طلاب جدیدالورود برای معنویات و نماز شب اگر از پایه‌های بالا بیشتر نباشد کمتر نیست. بنابراین اگر از همان ابتدا این عزیزان را تشویق و ترغیب به انس با تهجد و نماز شب نمائیم، این روحیه می‌تواند در دوره‌های بعدی طلبگی نیز تداوم یابد. همان‌طور که در سیره علمای سلف مشاهده می‌شود که از دوره‌های آغازین طلبگی و حتی نوجوانی با معنویات و مستحبات مانوس بوده‌اند. البته بدیهی است که ویژگی‌های روحی، جسمی و سنی ورودی‌های جدید باید مورد توجه مسئولان امر قرار گیرد و از افراط و تفریط و هرگونه اجبار در این زمینه پرهیز شود.

۳. مانند روایت: ان العبد اذا تخلی بسیده فی جوف اللیل المظلم و ناجاه أثبت الله النور فی قلبه. (مجلسی، بحارالانوار، ج ۳۸، ص ۹۹)

۴. در خصوص ارتباط برگزاری اردوها و ایجاد فرهنگ تهجد باید عرض شود:

غرض از برگزاری اردوها ایجاد یک فضای خاص و جدید به دور از مدرسه و تمرکز و تجمع طلاب و در نتیجه در دسترس بودن آنها و اشراف بر عملکرد آنهاست. این ویژگی چند اثر دارد: ۱. شناخت بیشتر روحیات طلاب و فضای حاکم بر آنها و به روز شدن این اطلاعات به طور متناوب در طول سال برای مسئولین مدارس، ۲. نشست و برخاست همه طلاب با هم و یادگیری و الگوگیری از کسانی که در مدرسه با آنها در یک حجره نیستند و استفاده از روحیات معنوی آنها و اثر پذیری آنها از یکدیگر، ۳. دعوت از بزرگان و اساتید اخلاق در اردو و استفاده از آنها برای ایجاد روحیه معنوی و تهجد و ایجاد امکان انس طلاب با این بزرگان در اردو، ۴. تجدید قوا و ایجاد نشاط و طراوت و ایجاد رضایتمندی که ارتباط زیادی با تقویت روحیه عبادی و بندگی دارد، ۵. استفاده از فضاهای معنوی، زیارتگاه‌ها، امامزادگان و مدارس علمیه خاص و بهره‌مندی از معنویات آن مکان‌ها مثلا مشهد مقدس، راهیان نور و ... یک پیشنهاد: هر چند اردوهای ماهیانه و تشریف به حرم حضرت معصومه علیها السلام در قم وجود دارد ولی اولاً در همه مدارس این شرایط فراهم نیست و ثانیاً کافی نیست

۱۲. برنامه‌ریزی جهت حضور مستمر و بیتوته اساتید اخلاق در مدرسه؛
۱۳. برنامه‌ریزی جهت حضور مستمر مدیر، کادر و اساتید در مدرسه به ویژه در ساعات نماز شب؛
۱۴. برنامه‌ریزی جهت حضور داوطلبانه و حداکثری طلاب در جلسات درس اخلاق؛
۱۵. ارتباط‌گیری مدرسه با اولیای طلاب جهت تقویت روحیه تهجد در فرزندان‌شان در منزل (خصوصاً در مقطع سیکل)؛^۱
۱۶. تکریم و تشویق طلاب اهل تهجد و استفاده از آنها جهت ترویج تهجد در بین سایر طلاب؛
۱۷. استفاده از طلاب اهل تهجد جهت برخی از امور اجرایی مدرسه؛
۱۸. شناسایی موانع بومی مدرسه و برنامه‌ریزی جهت رفع آنها؛
- قرار گرفتن مدرسه در محیط نامناسب مثل بازار؛
  - ارتباط با محیط‌های فکری غیرمناسب مثلاً مسیحیت در نیشابور، وهابیت در مشهد و یا هیئت‌های مذهبی خاص که طلاب را به سمت تندروی سوق می‌دهد؛
  - وجود اختلاط فرهنگی در بین طلاب مدرسه؛
  - بالا بودن هزینه زندگی در برخی از شهرها و اشتغالات ذهنی و کاری؛
  - قرار گرفتن برخی از مدارس قدیمی در لیست آثار باستانی و ورود و خروج گردش‌گران، بانوان بدحجاب و بدپوشش که منجر به ایجاد فضای غیر اخلاقی در مدرسه می‌گردد (در این مدارس یا طلبه نباشد یا گردشگر نیاید).^۲
۱۹. ایجاد فضای معنوی متناسب با تهجد در مدرسه (نصب احادیث و پوستره‌های نماز شب، پخش صوت مواعظ علما، خاطرات نماز شب شهدا در بین کلاس‌ها و...)
۲۰. پخش مناجات نیم ساعت قبل از اذان صبح و به مدت پنج دقیقه با صدای ملایم و دلنشین؛
۲۱. برپایی نمایشگاه‌های تهجد با استفاده از پوستره‌های قنوت دل، آثار هنری طلاب (مثل شعر، مقاله، دل‌نوشته، خوش‌نویسی و...)
۲۲. به وجود آوردن جو صمیمیت در مدرسه و تعیین یک نفر از بین طلاب به عنوان مسئول نماز شب برای بیدار کردن طلاب علاقه‌مند به تهجد؛
۲۳. فراهم کردن امکان خواب قیلوله برای طلاب؛
۲۴. ترویج و تشویق جهت اذان صبح گفتن نوبتی توسط طلاب؛
۲۵. دقت در چینش حجره‌های طلاب (به گونه‌ای که در هر حجره حداقل یک نماز شب‌خوان باشد)؛
۲۶. و ...

و خوب است به صورت فصلی و سالیانه نیز اردوهای وجود داشته باشد که هم جنبه تفریحی داشته باشد هم معنوی و هم متنوع با تمرکز بر مسأله تهذیب و تهجد. برای مثال، سفر به بعضی شهرستانها و حضور در مدارس علمیه آنها و استفاده از محضر اساتید و بزرگان آن حوزه‌ها.

۱. تشویق والدین نسبت به فرزند خود چه عملاً و چه قولاً می‌تواند در تهجد و نماز شب‌خوان شدن طلبه تاثیر گذار باشد. مثلاً دستور پدر به فرزند برای نماز شب خواندن گاهی از درخواست اساتید اخلاق تاثیرش بیشتر است. چنین فضایی وقتی حاصل می‌شود که والدین دغدغه‌های مسوولین مدرسه درباه تهجد را از نزدیک لمس کنند و در جریان برنامه تهجدی مدرسه قرار بگیرند. علاوه بر این که در صورت تهجد بودن طلبه اطلاع‌رسانی این امر به والدین موجب تاثیر معنوی در خانه و ازدیاد مهر والدین نسبت به فرزند و متقابلاً ترغیب بیشتر طلبه به تهجد خواهد شد.

۲. مثل مدرسه امام صادق (ع) (چهار باغ) اصفهان که گردش‌گران داخلی و بیشتر خارجی مدت‌های طولانی را در محوطه مدرسه حضور پیدا می‌کنند.

۴) راهکارهای مربوط به خود طلبه

۱. عهد بستن با امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف در آغاز طلبگی نسبت به اهتمام به امور معنوی و اخلاقی از جمله تهجد شبانه و پایبندی به این میثاق در طول مدت سربازی حضرت علیه السلام؛
۲. مطالعه کتاب‌های اعتقادی (خداشناسی، امام‌شناسی و معادشناسی)؛
۳. رعایت اصل تدریج در اقامه نماز شب؛
۴. استفاده از شیوه مراقبه و محاسبه؛
۵. ارتباط و انس با هم‌نشینان مهذب و انتخاب هم‌حجره، هم‌مباحثه و دوست مناسب؛
۶. توجه به نقش تغذیه مناسب (نوع غذا، مقدار غذا و آداب اسلامی غذا خوردن، استفاده از لقمه حلال و پرهیز از لقمه شبهه ناک)؛
۷. احیاء سنت امر به معروف و نهی از منکر در خصوص نماز شب؛
۸. تقید به اقامه نماز اول وقت به ویژه نماز صبح و اهتمام به خواندن نوافل یومیه؛
۹. توجه به سلامت جسمانی (حد اقل ۲۰ دقیقه ورزش در هر روز)؛
۱۰. مواظبت بر اعمال روزانه برای کسب توفیق نماز شب و اجتناب از معاصی و رذایل اخلاقی؛
۱۱. مطالعه مستمر سیره عبادی معصومان علیهم السلام، علما و شهدا؛
۱۲. دوری از فضاهای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مگر به اندازه ضرورت؛
۱۳. رعایت آداب اسلامی پیش از خواب و قرائت ذکرها و دعاهای وارد شده قبل از خواب؛
۱۴. تنظیم برنامه خواب و بیداری (خواب اول شب و قیلوله وسط روز)؛
۱۵. استفاده از راهکارهای بیدار شدن:
الف- عوامل معنوی مؤثر در بیدار شدن (مثل تلاوت آیه آخر سوره کهف قبل از خواب)؛
ب- دیگر عوامل (مثل کمک گرفتن از دوستان، تنظیم ساعت و...).
۱۶. اهتمام به خواندن قضای نماز شب در صورت فوت آن؛
۱۷. و ...

والحمد لله رب العالمین

معرفی چند منبع جهت مطالعه بیشتر:

۱. انصاریان، حسین؛ مقاله «نماز شب در قرآن و روایات»؛ پایگاه اطلاع رسانی استاد انصاریان.
۲. ایران پور، حمید؛ نرم افزار نماز شب؛ اسک دین.
۳. ثقة الاسلام اصفهانی، علامه شیخ محمدعلی؛ آداب صلاة اللیل؛ تهران: رکن الملک.
۴. حسینی، سید عبدالله؛ داستان های شیرین از نماز شب؛ قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۸۷.
۵. حسینی، سید محمد هارون؛ انیس المتجهدين؛ چاپ هند.
۶. حشمت الواعظین قمی، سید محمد تقی؛ راز شبانه یا خلوت عشاق؛ تهران: پزشکيان، ۱۳۶۳.
۷. خسروی، موسی؛ نماز شب یا تهجد؛ تهران: ستاد اقامه نماز استان تهران، ۱۳۷۵.
۸. راهبر، مهدی؛ سوز سحرگاهی؛ قم: قیام، ۱۳۷۱ ش و ۱۴۱۳ ق.
۹. شمس الاشراق، محمدحسن؛ آیین نماز شب یا آئین عاشقان شب خیز؛ تهران: بی نا، ۱۳۵۴.
۱۰. ضیاء آبادی، سید محمد؛ شب مردان خدا؛ تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۶۵ ش.
۱۱. عرفانیان یزدی خراسانی، غلامرضا؛ صلاة اللیل فضلها و وقتها؛ قم: بصیرتی، ۱۴۱۰ ق، چاپ سوّم.
۱۲. علیقلی، محمد مهدی؛ سجاده عشق: در فضیلت، احکام و آداب نماز شب؛ تهران: ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۵.
۱۳. غفاری؛ محمود؛ کتاب اسرار پزشکی نماز شب؛ بی جا: شهاب الدین، چاپ چهارم، ۱۳۸۶.
۱۴. فشارکی اصفهانی، ملا محمد باقر؛ آداب صلاة اللیل؛ اصفهان: ۱۳۴۷.
۱۵. فهری زنجانی، سید احمد؛ شمع سحر (آداب نماز شب)؛ قم: دارالکتاب، ۱۳۶۵ ش.
۱۶. قاسمی، مرتضی؛ مقاله «تفسیر آیات نماز شب در قرآن کریم»، مقاله ۱۱، دوره دوم، ویژه نامه پنجره های به سوی ملکوت، تابستان ۱۳۹۲.
۱۷. کاشف الغطاء، علامه شیخ محمد حسین؛ صحائف الابرار فی وظائف الاسحار (تقریظ علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی و تعلیقات علامه شهید سید محمد علی قاضی طباطبایی)؛ تبریز: ۱۳۸۷ ق.
۱۸. مجلسی، علامه محمد تقی؛ آداب نماز شب؛ تصحیح: سید مهدی رجایی؛ مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۶۷.
۱۹. ملا نوروز علی بن محمد باقر (فاضل بسطامی)؛ سراج المتجهدين؛ تبریز: ۱۳۱۶.
۲۰. موسوی، سید مرتضی؛ نماز شب، کلید حل مشکلات؛ قم: انتشارات میثم تمار، ۱۳۸۷.
۲۱. موسوی اصفهانی، سید محمد تقی (معروف به صاحب مکيال)؛ سراج القبور در آداب نماز شب؛ اصفهان: محمودیه، ۱۳۳۳ ق.
۲۲. موسوی نوری، سید جواد؛ آداب صلاة اللیل؛ نشر ریحانه الادب.
۲۳. نماز شب، قم: واحد پژوهش مسجد مقدّس جمکران.

پیوست‌ها

پیوست شماره یک: متن مصاحبه‌ها

۱. آیت الله حسن ممدوحی (حفظه الله تعالی)

خدمت حضرت عالی سلام عرض می‌نمایم و از حضرت عالی در خواست می‌نمایم؛ نظر شریفتان را در خصوص راهکارهای گسترش تهجد در حوزه‌های علمیه، مخصوصاً طلاب جوان حاضر در مدارس بیان نمایید.

بسم الله الرحمن الرحيم. بنابر برخی گزارش‌ها وضعیت تهجد در حوزه‌ها وضعیت مناسبی نیست، شنیده می‌شود بعضی طلبه‌ها تا ساعت ۹ و ۱۰ صبح می‌خوابند. اگر به طلبه بفهمانند که حوزه کجاست و تو آمدی در حوزه چه کار کنی خودش برنامه‌ی خود را تعیین می‌کند. متأسفانه طلبه‌ها نمی‌دانند برای چه به حوزه آمدند، مخصوصاً بعد از انقلاب که عمدتاً آمده‌اند برای شغلی و کاری و... نانی و آبی و مخصوصاً بعد از مدرکی شدن حوزه. کسی که درس خواندن را منشا کار و کسب می‌داند ملتزم به لوازم کسب و کار خود است. اگر ملتزم به اسلام شود سازوکار او طور دیگری است. برخی می‌گویند فلانی ناناوست و فلانی راننده و من هم طلبه هستم، همه به دنبال لقمه‌ای نان هستیم! طلبه باید بداند حوزه کجاست؟ به حوزه نیامده تا به نان و آب برسد. طلبه باید از رزمندگان دفاع مقدس الگو بگیرد؛ آنها می‌گفتند ما به جبهه می‌رویم خون خودمان را برای اسلام می‌دهیم تا دین الهی تأیید شود؛ «آن دلیر مردان می‌گفتند ما جان خویش را فدای پیشبرد اهداف پیامبراکرم (صلی الله علیه و آله) و امام عصر (ارواحنا فداه) می‌نمایم. دیدم دو طلبه با هم صحبت می‌کردند یکی از آنها به دیگری گفت: ای بابا ما دنبال لقمه‌ای نان هستیم...»

مدرسه‌ی حجتیه صدها طلبه داشت بعد از نماز مغرب و عشاء، اگر طلبه‌ای می‌خواست از پله‌ها بالا برود باید بدون سروصدا این کار را انجام می‌داد، کتابخانه تا ساعتی از نیمه شب گذشته مملو از طلبه‌ها بود، ماه رجب و شعبان کمتر حجره‌ای بود که روزه نباشند، در ایام فاطمیه خودشان توسل داشتند، خودشان اعتکاف داشتند؛ آن هم اعتکافی ویژه کسی بانی نبود هر کسی خودش انجام می‌داد، الآن وضعیت اعتکاف‌ها آن چنان نیست آن وقت هیچ چیز فراهم نبود. از نظر معنوی وضعیت طلبه‌ها قابل توجه است. باید هنگام سحرها همه‌ی چراغ‌ها روشن باشند که الآن این گونه نیست.

چندی قبل آقای محمودی رئیس تیزهوشان می‌گفت: ما بریدیم، همه‌ی طلبه‌ها مدعی‌اند که آینده‌ی ما چه می‌شود؟ همه آمده‌اند برای آینده؟! در جمع آنها صحبت کردم از آنها خواستم سؤال را پاسخ بدهند. پرسیدم آمده‌اید حوزه چه کار کنید؟ اگر آمدی حوزه برای شغل اینجا جای نیست برو، ولی اگر آمده‌ای خودت را فدای اسلام کنی فدای دین خدا کنی و در هر صورت ملتزم به این امر بودی چه ماندی چه از دنیا رفتی و...بدان هرچه شدی به عین الله است اگر ماندی من تعهد الهی دارم که خداوند هم تورا رها نمی‌کند.

راهکارهای پیشنهادی:

۱. حوزه باید مراقبین متدین و دلسوزی را برای هر مدرسه تعیین نماید بلکه آنها باید سر هر درسی حاضر باشند، در هر درسی کسی باشد و گزارش بدهد، این گزارش‌ها باید به صورت ماهانه جمع‌آوری گردند و از سوی کارشناسان مورد بررسی قرار گیرند.

۲. در تمام مدارس اجبار باشد که معلم اخلاق داشته باشند، در این خصوص حوزه باید پشتیبانی کند، راهکارهایی برای حضور صد درصدی طلبه ها در درس اخلاق فراهم نمایند.
۳. در گزینش اساتید دروس مختلف هم لازم است بیش از گذشته دقت شود.
۴. دو سال باید به عنوان پیش از حوزه در نظر گرفته شود، افراد ناباب طرد شوند، حقایق به طور روشن فهمیده شود.
۵. به همه‌ی اساتید بگویند قبل از درس دو روایت اخلاقی بگویند... و هیچ چیز دیگری نگویند.
۶. طلبه‌ها مدرک را که می‌گیرند می‌روند.
۷. باید وضع [حوزه‌ها] به گونه‌ای باشد که وقتی طلبه داخل آن شد خود به خود شکل بگیرد.
۸. ضرورت اصلاح در نحوه‌ی گزینش، براساس طرحی مشخص.
۹. ضرورت شناسایی استعدادهای درخشان و ضرورت برنامه‌ریزی برای آنها براساس استعدادشان.
۱۰. تقسیم‌بندی طلبه‌ها براساس استعداد به خوب، متوسط و ضعیف و برنامه‌ریزی متناسب برای هر گروه.
۱۱. طلبه‌های ممتاز را به خوبی اداره نمایند به نحوی که آنها تقاضای جایی نداشته باشند.
۱۲. تعیین ده‌شهر مهم و مناسب به عنوان مراکز استانی، به گونه‌ای که طلبه‌ها بعد از کفایه به قم بیایند.

۲. آیت الله سید احمد خاتمی (حفظه الله تعالی)

نفس این دغدغه شما ستودنی است، چه برسیم به آن نصاب و چه نرسیم. تلاش کنیم تهجد، نماز شب، تقید به نوافل، تقید به مستحبات در طلبه به عنوان یک روال شود. اگر به آنچه در پی آن هستید ۶۰-۷۰ درصد هم برسیم موفقیت است نباید فقط سر قلّه را دید که اگر نرسیدیم احساس افسردگی نماییم. این مطلب اول که قدر کار شما شناخته شود.

مطلب دوم: نماز شب مقوله‌ای بخش‌نامه‌ای نیست، مقوله‌ی جمعی هم نیست. در یک مقطعی آقایان را به حرم آوردند که با هم نماز شب بخوانند، در روایات مستحب است نماز شب را در خانه بخوانند و نماز صبح را به مسجد بیایند، اصلاً نفس نماز شب وضع علی‌الاستتار. بنابراین راه‌های این چنینی که بیایید همه را ببریم حرم نماز شب بخوانند تردید نکنید که راه‌های سطحی است. برخی بردن‌ها جا دارد مثل دعای کمیل، دعای ندبه و نماز جمعه و... که اصلاً وُضِع بر عمومی بودن و همراه بودن، به‌خصوص نماز جمعه. بنابراین به نظر می‌رسد که نماز شب خوان بار آوردن طلاب باید از درون باشد اگر از بیرون بود مقطعی است، چه بسا هم ریایی است، از ترس مدیر است از ترس معلم است، اینها ارزش نیست.

نکته سوم: من به عنوان یک تجربه می‌گویم استاد نماز شب خوان، نماز شب خوان می‌پروراند، نه استاد اخلاق، نه استاد سیوطی، استاد مغنی استاد، پایه اول. معتقدم در این مورد باید کار اساسی بشود، در انتخاب اساتید دقت شود. نماز شب خوان بودن استاد یک اولویت باشد، این اولویت بودن هم به گونه‌ای است که تحقیق علنی جواب نمی‌دهد... باید راهی پیدا کرد که این اساتید را به صحنه‌ی درس آورد. من مدتی شاگرد آقای جوادی بودم، همنشینی با این مرد توفیق نماز شب می‌آورد. همنشینی با مرحوم آقای انصاری شیرازی توفیق نماز شب می‌آورد. استاد بسیار تأثیرگذار است. نه تنها استاد اخلاق، من معتقدم اساتید مذهب غیر استاد اخلاق، تأثیر گذاری‌شان اگر بیشتر از اساتید اخلاق

نباشد کمتر نیست. از مرحوم نایینی پرسیدند آیا نماز شب خواندن شرط اجتهاد است؟ فرمود نه، ولی می دانم کسی که نماز شب نخواند مجتهد نخواهد شد.

نکته بعدی: ساختن فضای معنوی در مدارس است. یعنی یک جووری باشد که در این مدرسه ارزش اینها باشد و واقعا بدون تعارف باید یک مدیر عاشق گذاشت، مدیری که عاشق کارش باشد، مدیری که مدیریت کار دوم و سوم اوست این مدیر لایقی نیست ولو خودش را خیلی کاری بداند. آقای جوادی مدیر مدرسه سعادت بود گاهی ساعت ۹-۱۰ شب می آمد سرکشی می کرد گاهی می دید بچه ها می گن می خندن، در می زد و می گفت آقا جان شب درسی است درس بخوانید. شهید قدوسی گاهی سحر می آمد به مدرسه حقانی، کدوم چراغ روشن است؟ این ساختن این فضا بسیار مؤثر است و این مدیر علاقه مند می خواهد. مدیری که همه اش نخواهد بلندپروازی بکند، مدرسه برایش سکون باشد که بیاید بالا بیاید بالا... مدرسه مدیری می خواهد که به دنبال خدمت گذاری باشد.

نکته بعدی: احساس من این است که دروس اخلاق حوزه ما تقریبا شده تشریفات. بعضی جاها شده صرف اینکه یک استاد اخلاقی دعوت کنند. اول کار حاج آقای حسین خانی، بنده طرحی دادم محضر حضرات که برید آسیب های مدارس را شناسایی کنید، آسیب های مشترک، آسیب های اختصاصی، بنده معتقدیم نماز شب زیور است به شرطی که کسی لباس داشته باشد. اخلاق آن لباس است... ماه به ماه رابطه تهذیب بیاید گزارش بدهد، بگوید این ماه در مدرسه اس ام اس های آن چنانی دیده شده، این مشکل دیده شده است، این کار را نکردد، تکرار در درس های اخلاق موج می زند. از ده استاد ۹ استاد اخلاق از اخلاص می گویند و از تنبلی نمی گویند... از کنترل چشم نمی گویند... با این بساطی که در عرصه فن آوری مجازی آمده... تنها راهمان ساختن از رون است... مشکلات مدارس را احصا کنند و به استاد اخلاقی که وارد باشد بفرستند و بگویند که شما این موضوعات را بگویند... ما از معاونت تهذیب این انتظار را داریم که به مبانی اخلاق بیشتر بپردازند... علی هذا تا لباس درست نشود زیور لباس درست نمی شود. معاونت تهذیب باید در این عرصه ها ورود پیدا کند. در عرصه ی گسترش اخلاق عمومی حوزه هم ورود پیدا کنند. آقای نوری مرجع تقلید حفظه الله طرحی داشت که هر ماه یکی از مراجع اخلاق بگویند و بقیه هم بشینند. این مساله نشدنی است... . مراجع بیایند و اخلاق کاربردی بگویند. درس خوانی ها کمتر شده و سختی ها یک مقداری باعث مهاجرت های زود هنگام زیاد شده، بنابراین باید در سطح عمومی موج اخلاقی راه بیافتد.

سؤال اول: با توجه به اشراف حضرت عالی نسبت به حوزه وضعیت تهجد را چطور ارزیابی می کنید؟
- من اندک می بینم. معتقدم که روزی بود روزگاری بود این مسجد بالاسر قبل از اذان صبح جای سوزن انداز نبود، حداقل برای طلاب فیضیه و دارالشفاء... به نظر می رسد الان بخواهیم نمره بدهیم نمره متوسط رو به ضعیف باید بدهیم... وضعیت تهجد به خصوص در مدارس شش پایه تحت نظر کم است...

سؤال: مهم ترین اتفاقی که باید نسبت به برنامه ی آموزشی، تغذیه و... بیافتد کدام است؟
مشاورین مدارس مهم هستند، مشاوره که خودش اهل نماز شب باشد به این سمت سوق خواهد داد. مسئله دیگر این است که بچه های سوم راهنمایی که می آیند ۱۵ سالشان است، هنوز بچه هستند. نیاز به نظارت دقیق دارند، رها کردن اینها سم است... یکی باید بالای سرشان باشد. بعد از نماز مغرب و عشاء [راهنمایی شان کند] این قدر مطالعه... در فلان ساعت مشخص خواب و نیم ساعت به اذان صبح بیداری... زیر نظر داشتن یک ضرورت است. لکن در

قصه‌ی نماز شب فقط باید تشویق کرد. توییحی اصلاً نباشد. اما اون‌ی که می‌خواند مورد احترام ویژه معلم قرار بگیرد. ما تجربه داریم در مدارس که یک مشرف دارند اینها پاکیزه پروریده می‌شوند، گل پروریده می‌شوند. در مدارس که مدیر فقط تا ظهر است و بعد مدرسه را به امان خدا رها می‌کند بسیار خطرناک است. اگر آقایان، مدیران شایسته ندارند خوابگاه تشکیل ندهند...

سؤال: بعضی برای سال‌های اول طلبگی و طلبه‌های سوم راهنمایی نماز شب توصیه نمی‌کنند، الگوی مناسب در شروع نماز شب چه مقدار باید باشد؟

نظر من این است هر شب ولی مختصر [نماز شب بخوانند]... اینکه در نماز شب ۷۰ مرتبه استغفار شود را به آنها نگوئیم... این ۱۱ رکعت را به سرعت بخوانید... و من معتقدم با هفته‌ای یک بار نماز شب این ملکه ایجاد نمی‌شود. قضایای توفیق نماز شب را بگوئیم قطعاً اثر دارد... هر چی به هر کی در حوزه دین دادند از دولت سحر بوده... از کسانی که به برکت نماز شب به جاهایی رسیده اند، بگویند...

سؤال: مهمترین موانع موجود بر سر راه تهجد را بیان فرمایید؟

تردید نباید کرد که گناه مهمترین عامل عدم توفیق نماز شب است... این روایت هم دارد... باید به طلبه گفت که گناه ما با گناه آن عرق خور فرق دارد، گناه ما غیبت است... چشم آلوده... اهانت به برادر... اذیت هم حجره و از این موارد است. البته لقمه هم اثر دارد. لقمه‌ی شبهه ناک تا چهل روز مزه عبادت را از کام انسان دور می‌کند. هیچ مانعی در سلب توفیق بدتر از گناه نیست.

سؤال: آیا برنامه می‌تواند به نحوی باشد که تسهیل کند چه برنامه‌هایی مؤثر است؟

تا شش سال اول برنامه‌ریزی‌ها مؤثر است، اما وقتی طلبه آزاد می‌شود دیگر اثری ندارد... نکته‌ی ظریفی در شش سال اول است، برخی نماز شب نمی‌خوانند می‌گویند ریا می‌شود. باید با این گونه مسایل به گونه‌ای درست توجه شود و شبهات در این زمینه برطرف شود. امام قدس سره می‌فرماید... اگر کسی مسجد نرود و بگوید ریا می‌شود این هم ریای دیگری است.

در مسئله رفیق هم باید عنایت کرد، چه بسا رفیقی درس خوان هم است ولی اسیر فن آوری‌های مجازی است، به طلبه باید گفت از اینها فرار کنند، بیماری اینها بیماری مسری است. چه بسا رفیقی استاد اخلاق باشد و چه بسا رفیقی مانع و سد است.

طلبه اگر نماز شبش قضا شد بمثل این که نماز صبحش قضا شده و از خودش بدش بیاید، به اینجا اگر رسیدیم معلوم می‌شود به نقاط مطلوبی رسیدیم.

۳. آیت الله حاج شیخ عبدالمجید باقری بنابی (حفظه الله تعالی)

حضراتی که می‌آیند نوعاً وضعیت تهجد مدرسه را می‌ستایند، برای خود من باید بیش از اینها باشد. آرزوی این حقیر این است که کسی بدون تهجد نباشد، از زبان خود من بیشتر احساس نیاز است، آقای هم‌تیمان و حق جو می‌ستایند. ۱. از نظر قرآن و اخبار و آیاتی که در این رابطه هست، باید برنامه‌ریزی شود و جلسه‌ای به این امر اختصاص یابد.

۲. کسانی که اهل نماز شب و تهجد نبودند به جایی نرسیدند خواه از عرفا و خواه از فقها، نماز شب از ضرورت‌های آنها بوده است.
۳. ارایه الگو و عمل از گفتار مؤثرتر است، از سیره‌ی ائمه علیهم السلام گفته شود، از اعمال آنها گفته شود، ولکن «تأدیه بسیرته قبل ان یکون بلسانه»، باید چنین باشد.
۴. توصیه به رعایت وقت خواب، ده و نیم به بعد کسی بیدار نماند.
۵. اصرار بر اقامه نماز شب در مسجد با اخلاص باید سازگاری داشته باشد، ضیافت ملکوت کار خوبی بود اما عمومی است، مشخص نمی‌شود که این آقای زید است و آن عمرو، در حالی که در حوزه‌های خصوصی همه همدیگر را می‌شناسند، عده‌ای کم در مسجد نماز شب می‌خوانند، طلبه‌ها نوعاً مخفیانه نماز را اقامه می‌نمایند. حال و هوای خلوت را نمی‌شود علنی کرد.
۶. دقت در برنامه‌ریزی درسی بسیار مهم است. طلبه‌ها سه شیفت کار می‌کنند: صبح، بعد از ظهر و شب، البته دشمن هم همین گونه فعالیت دارد.
۷. مطالعه در وقت نماز شب میمنت ندارد، کسانی که در وقت نماز شب مطالعه می‌کردند به جایی نرسیدند.
۸. تفاوت قایل شدن بین طلبه‌های تازه وارد و قدیمی. برای روشن شدن بحث در این مثال دقت کنید: موز تازه به ایران آمده بود، یکی از دوستان ما تازه ازدواج کرده بود و می‌خواستیم تازه به دیدار او برویم و برایش هدیه ببریم، آن موقع موز بسیار گران بود، سه عدد موز تهیه کردیم و به دیدار او رفتیم، آن بنده خدا که تا آن وقت هیچ موزی ندیده بود و از شیوه‌ی خوردن آن هم اطلاعی نداشت، موزها را با پوست خورده بود، و گفته بود چقدر بد مزه است. نماز شب هم به همین صورت است، ابتدا باید راهکار رسیدن به لذت نماز شب را برای طلبه‌ها بیان نمود و بعد از چشیدن، خودشان این لذت را رها نخواهند کرد و کم‌کم باید به این سمت گرایش داده شوند.
۹. رعایت اعتدال در بیداری شب بسیار مهم است. اینکه که کسی یک دو مانده ساعت به صبح بیدار شود آن را نهی می‌کنم.
۱۰. نماز شب بیانگر حالات دل بندگان خداست، نباید نمایشگر باشیم.
۱۱. همه را نمی‌دانم اما عده‌ای از اساتید ما اهل نماز شب هستند، این امر باعث می‌شود که این فرهنگ خود به خود منتقل شود، هر شب یکی از اساتید ما این جا می‌مانند آنس و الفت که این امر بسیار مهم است.
۱۲. در ارتباط با غذا و اینکه چقدر باید بخورد و چه چیزهایی باید خورده شود تا اهداف طرح محقق شود باید با متخصصین تغذیه مدرسه مشورت نمایید.
۱۳. درباره‌ی وسایل ارتباط جمعی، برای پایه ۲ و ۱ اجازه استفاده از آن را نداده‌ایم، اما برای پایه‌های دیگر خودمان اجازه داده‌ایم با موافقت مرکز، می‌خواهیم از مثبتات آن استفاده نماییم. یک برجام داریم و آن اینکه ما به طلبه‌ها گفتیم به شما اعتماد داریم و نمی‌خواهیم شما را از مثبتات آن محروم نماییم، آنها به ما تعهد داده‌اند، با هم معانقه کردیم، با تأیید بنده در پیشگاه خدا به طلبه‌ها امانت دادیم، آنها هم به حمد الهی به تعهد خود وفادار هستند. بنابراین شخصیت دادن به طلبه‌ها بسیار مؤثر است.

۱۴. باید به صورت مستدل قضیه را بداند تا تحت تأثیر جو و فضاهاى جغرافیایی واقع نشود، تا اگر فضا عوض شد و شرایط تغییر کرد نمازش قضا نشود.
۱۵. باید به کیفیت اندیشید، افزایش جمعیت طلبه‌ها بدون توجه به کیفیت درسی و اخلاقی آنها دردی از حوزه دوا نمی‌کند.
۱۶. محیط جغرافیایی، معماری مدرسه، شرایط آب و هوایی تأثیر گذار است.
۱۷. اگر اول شب را با یاد خدا و اهل بیت (علیهم‌السلام) آغاز نماید و هنگام خواب تسبیح حضرت زهرا(علیها السلام) را ذکر کند و قبل از خواب چند آیه‌ای از کلام الهی تلاوت نماید و دلش هم مانند زبانش ذاکر باشد بسیار مؤثر است. یک شب برای سیدبن طاووس مهمان آمد، آن چنان که باید به مهمان نپرداخت، آن شب سید از شب‌های دیگر دیرتر بیدار شد و حال و هوای شب‌های دیگر را هم نداشت. صبح هنگام خداحافظی مهمان به سید گفت: دیدی که دیر بیدار شدی و حال نداشتی؟ چوب برخوردار اول شب خود را خوردی! بنابراین حالات شب انسان در این امر بسیار مهم است. شهید مطهری می‌فرماید: همراه میرزا علی شیرازی منزل یکی از رفقا دعوت بودیم در آن جا دوستان با هم مشاعره کردند، بعد از میهمانی و در مسیر بازگشت شهید مطهری از آه و ناله میرزا علی شیرازی تعجب می‌کند: میرزا به شهید می‌گوید دیدی عمر ما تلف شد. بعد که شب خوابیدیم و به نماز شب آنچنان که باید نرسیدیم، میرزا علی گفت: مرتضی می‌دانی چوب چه چیزی را می‌خوریم، چوب حال اول شب را می‌خوریم.
۱۸. همه مسئولان اعم از مدیران مدارس و حوزه‌های علمیه، معاونان تهذیب، اساتید و مجریان در قسمت‌های مختلف اداری باید دست به دست هم بدهند و همه اینها باید مقدمه‌ی رسیدن به معرفت باشد.
۱۹. روش، منش و حالات مدیر و خانواده‌ی آنها تأثیر دارد، البته مدیران باید تیزبین هم باشند و با هیچ شخصی رو در بایستی نداشته باشند.
۲۰. برقراری درس‌های اخلاق متناسب با پایه‌های مختلف مؤثر است و این امر باید دائمی و منظم باشد.

۴. حجت الاسلام والمسلمین هادی حسین خانی (معاون تهذیب حوزه‌های علمیه)

- ارزیابی شما از وضعیت تهجد چیست؟
- به نظر می‌رسد تهجد در حوزه نسبت به هر فضای دیگری جدی‌تر است، یعنی حوزه نسبت به سایر مجموعه‌ها پیش‌تر است، اما نسبت به آنچه باید باشد فاصله دارد. تأکید رهبری و مشخص کردن رقم نشان دهنده‌ی این است که فاصله تا وضع مطلوب نسبتاً زیاد است.
- ایده‌آل تهجد در حوزه کدام است یعنی ما باید به چه سطحی از تهجد برسیم؟
- تصورم این است که اگر ما بتوانیم فرهنگ این کار را گسترش بدهیم که جزء لاینفک باشد و هویت طلبگی وصل به این باشد، ۶۰٪ یک فرهنگ غالب را نشان می‌دهد. یعنی فضای عمومی باید این قدر باشد و در سایر استان‌ها هم باید این رقم را در نظر گرفت البته اگر این رقم هر شب اتفاق بیافتد راضی کننده خواهد بود.
- مهم‌ترین راهکارهایی که می‌توان برای رسیدن به مطلوب از آنها استفاده کرد کدامند؟

تصورم این است که یکی از مؤثرترین راه‌ها این است که باید این فرهنگ و فضا در مدرسه وجود داشته باشد، کما اینکه مباحثه جزء لاینفک بوده است، اگر این حالت در ارتباط با نماز شب اتفاق بیافتد بسیار اثر گذار خواهد بود. عوامل اثرگذار در این امر مهم عبارتند از:

۱. مدیر مدرسه: اگر مدیر دغدغه‌ی نماز شب و اخلاق را داشته باشد از همه‌ی عوامل استفاده می‌کند. برنامه‌ی خواب طلبه را تنظیم می‌کند. حضور مدیر و مقید بودن مدیر به حضور در مدرسه در هنگام نماز شب بسیار مؤثر است. به عنوان نمونه می‌توان به خانم طاهایی(ره) مدیر مدرسه مکتب نرجس مشهد اشاره کرد. ایشان قبل از اذان صبح در مدرسه حاضر می‌شدند و الگوی مناسبی برای طلبه‌ها ایجاد کرده بودند.

۲. تنظیم برنامه‌ی درسی بسیار مهم است.

۳. نوع غذاها و مقدار آن مؤثر در این امر است.

۴. استفاده از اساتید مجرب و نماز شب خوان بسیار مؤثر است، مرحوم شهید قدوسی وقتی متوجه می‌شوند که یکی از اساتید مدرسه خیلی اهل نماز شب نیستند خیلی نگران می‌شوند...

۵. بیان آثار معنوی و دنیوی نماز شب.

۶. برگزاری نمایشگاه‌های متناسب (کارهای هنری).

۷. پاسخ به شبهات رایج نماز شب مخصوصاً این شبهه که می‌گویند ما طلبه‌هایی داریم که در نمازهای واجب خود مشکل دارند، با وجود این امر چرا باید سراغ مستحبات برویم؟

مهم‌ترین موانع نماز شب از دیدگاه شما کدامند؟

دیر خوابیدن، پرخوری و خوردن غذای نامناسب، گرایش جدی به فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و موارد مشابه، نچشیدن طعم شیرین مناجات، نبودن فضاهای دل نشین برای نماز شب، شیرینی خواب و سختی‌های بیدار شدن نماز شب.

مدیریت خرد و میدانی، مدیریت میانی و مدیریت کلان کشوری در حوزه‌ها چه نقشی دارند و چه کارهایی باید انجام بدهند؟

خیلی کارها باید انجام می‌گرفته که نگرفته، در این زمینه نیازمند دیدگاه‌های کارشناسی شده هستیم، باید فرهنگ‌سازی به خوبی صورت پذیرد، نگاهمان به مسئله باید جامع باشد و در اجرا از جدیت کافی بهره ببریم.

برخی از مدارس پیشنهاد حضور و غیاب در نماز شب را مطرح می‌کنند نظر شما چیست؟

بحث حضور و غیاب خیلی وجهی ندارد و ممکن است انگیزه‌ها را خراب کند، عبادتی هم که بدون رغبت باشد زدگی ایجاد می‌کند و نتیجه عکس می‌دهد.

نماز شب مخفی باشد خوب است و یا اینکه اگر آشکارا باشد مناسب‌تر است؟

در برخی از جاها مخفی خواندن مؤثر است، البته در جاهایی هم اظهار مناسب‌تر است. این موارد باید شناسایی شوند. البته در این زمینه باید به حکمت بلند خواندن نماز شب هم پرداخته شود.

آیا معاونت تهذیب هم می‌تواند از موانع باشد؟

با توجه به اینکه برخی از مدیران معاونت تهذیب را همه کاره می‌دانند و برخی از معاونین تهذیب می‌گویند مدیر همه کاره است؟ این امر چگونه باید درمان شود؟

مدیر با دغدغه از مسئولیت شانه خالی نمی‌کند و از همه‌ی ظرفیت‌ها از جمله معاون تهذیب استفاده می‌کند. البته برای رسیدن به اهداف در این زمینه باید مجموعه‌ای از عوامل دست به دست هم بدهند تا رسیدن به مطلوب امکان پذیر شود.

۵. حضرت حجت الاسلام والمسلمین محمد همتیان (معاون تهذیب حوزه‌های علمیه استان قم)

سؤال: وضعیت فعلی نماز شب در حوزه‌های علمیه را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

آنچه باید بگوییم با اطلاعات ما قطعاً با آنچه که حضرت آقا مطالبه دارند هنوز فاصله‌ی قابل توجهی داریم. خیلی باید تلاش شود و سرعت داده شود به این تلاش‌ها، در عین حال ما ناامید هم نیستیم به دو دلیل:

۱. بالاخره در مدارس به خصوص بخش قابل توجهی از آنها بحمدالله اهل نماز شب هستند، گرایش به نماز شب و توجه به نماز اول وقت یک فرهنگ است و طیف قابل توجهی از ایشان اهل اینها هستند، هم آنهایی که در مدارس قم سرکشی کردیم و هم در سفر به شهرستان‌ها از نزدیک شاهد آن بودیم.

۲. ما استعداد و خواستن و احساس نیاز به این مسئله را در اکثریت طلاب می‌بینیم خواستن و تبدیل به فعلیت که بخش اول بود و بخش دوم که همان رغبت و عطشی که در طلبه‌ها نسبت به معنویات وجود دارد که باید تلاش شود این استعداد تبدیل به فعل شود و عملیاتی شود. وقتی می‌توانیم آمار بدهیم که با همین هدف حداقل نیمی از مدارس را سرکشی کنیم و ارزیابی کنیم. با قاطعیت می‌توانیم بگوییم بهترین قشر در خصوص تهجد طلبه‌ها هستند خودتان هم فکر کنید به این نتیجه می‌رسید که در کل جوانان کشور بیشترین آمار در بین حوزه‌هاست. البته مسئولیت سنگین است و آسیب‌ها فراوان و دلیل آن هم توطئه‌های دشمن است. مرحوم میرزای شیرازی وقتی فتوا داد «الیوم استعمال تنباکو بای نحو کان محاربه با امام زمان است» تا درون کاخ شاه اثر داشت و قرار داد لغو شد و موجی شد، عده‌ای سراغ میرزا رفتند دیدند خیلی نگران است، گفتند چرا این قدر نگرانید؟ ایشان جواب داد تا به حال دشمن قدرت مرجعیت را نفهمیده بود و گمان نمی‌کرد برای منافع آنها ضرر داشته باشد اما با این فتوا فهمیدند مرجعیت برای آنها مضر است. الان این حرف به مراتب توسعه پیدا کرده است. ساده اندیشی است که گمان کنیم برای حوزه طرح ندارند. در عین حال که توطئه بسیار است موج معنویت در بین طلبه‌ها قابل شکرگزاری است.

سؤال: مهم‌ترین راهکارهای موجود برای گسترش نماز شب در بین طلاب کدامند؟

علاج علمی: باید احادیث و آیات قرآن را برای آنها تبیین کنیم. علم مقدمه برای عمل است. کل فعالیت‌های انسان در همه‌ی امور احساس نیاز است. کارگری که نه خواب می‌شناسد نه سرما نه گرما نشان از این دارد که نیازمند است، طلبه هم باید احساس نیاز کند. از ائمه [علیهم السلام] دارد که نماز شب بدن انسان را سالم چهره را زیبا و قیامت را روشن می‌کند. این‌ها را باید یک طلبه بداند.

علاج عملی: آن وقت معاونت تهذیب باید عملاً وارد میدان شود. واعملوا الخیر... خودتان کار خوب انجام بدهید، آن وقت طلبه در مدرسه می‌بیند که مدیر، معاون، استاد و... اهل نماز شبند این اعمال او را هم راغب می‌کند.

سؤال: بعضی از بزرگان روی موانع رفتاری تأکید داشته‌اند، نوع غذا، برنامه‌ریزی آموزشی، ساعت خواب و... این امور را تا چه اندازه مؤثر در بحث می‌دانید؟

این‌ها در اولویت بعدی هستند، اگر طلبه نظم نداشته باشد، قطعاً نماز شب نمی‌تواند بخواند مثلاً بخواهد تکالیف را در شب انجام دهد، بخواهد غذاهای سرد و سنگین بخورد و... معلوم است که توفیق نماز شب از او سلب خواهد شد.

تلاش پشتکار شوق و رغبت و دعا و احساس نیاز کردن طلبه را در رسیدن به این مقصود یاری می‌نماید.

سؤال: مدیریت حوزه در سطوح مختلف، مدیریت های استانی و مدارس چه نقشی دارند؟

نقش اینها بی‌بدیل است، عمده همان دو نکته است مخصوصاً مدیر مدرسه؛ اول در طلبه از نظر معرفتی احساس نیاز را ایجاد کند به طوری که طلبه بداند نماز شب بی‌بدیل است. هیچ چیز نمی‌تواند جای مدیر را پر کند. نقش مدیر بی‌بدیل است. واقعیت‌های خارجی هم این را تأیید می‌کند، شما ببینید از هزار سال پیش در زمان شیخ مفید، ابن قولویه و... هر کجا که یک بزرگ و زعیم بوده مثل آیت الله حایری، بروجردی، امام خمینی [رضوان الله تعالی علیهم]، و... طلبه‌های بسیار مفیدی تربیت شده‌اند.

سؤال: برخی نظر دارند که نظام آموزشی حوزه نظامی آموزش محور است تا تهذیب محور؟

این امر تأثیر خود را دارد، خودم یک عیب بزرگ حوزه را این می‌دانم که حوزه‌ی ما یک انسان ناقص الخلقه‌ای است که بعضی از اعضای آن رشد کرده و بعضی از اعضای آن رشدی متناسب نداشته و ضعیف مانده است. البته این امر ریشه در مطالعه اجباری ندارد. اگر پای صحبت مراجع فعلی بنشینیم می‌بینید اینها کسانی بوده‌اند که درس‌ها و مباحثات آنها از قبل از اذان صبح شروع می‌شده و تا پاسی از شب ادامه داشته است.

خاطره‌ای از میرزای قمی: میرزای قمی اوایل طلبگی در اصفهان بودند در آن زمان میرزا در بازار حجره داشتند، مسجد سید محمد شفتی هم با بازار اصفهان فاصله‌اش زیاد بود. مرحوم سید صدر به همراه استادش قبل از اذان صبح طوری حرکت می‌کردند که نماز صبح را به جماعت در مسجد سید شفتی اقامه نمایند و بعد درس را شروع نمایند. روزی از روزها برف زیادی باریده بود شاگردان به سختی برفها را از کنار در حجره کنار زدند و به سمت مسجد رفتند گمان آنها این بود که امروز استاد با این برف شدید درس نمی‌آید و درس تعطیل است اما وقتی به مسجد رفتند دیدند که میرزا زودتر از آنها آمده است.

سؤال: الان خیلی‌ها در نماز واجب کوتاهی می‌کنند، تحقیق درباره نماز شب چه لزومی دارد؟

منافات ندارد چون که صد آمد نود هم پیش ماست. نماز صبح دیر می‌خواند چون اهل نماز شب نیست، اگر ما بتوانیم طلبه را اهل نماز شب کنیم نمازهای واجب او هم درست می‌شود.

۶. حجت الاسلام و المسلمین ابراهیم زاده (مدیر داخلی مدرسه شهید حقانی)

دلایل موفقیت مدرسه در امر نماز شب عبارتند از:

۱. برگزاری منظم جلسات درس اخلاق هفتگی؛

۲. انتخاب اساتید قوی در اخلاق نظری به همراه توجه ویژه همه اساتید حتی نحو به مباحث اخلاقی؛

۳. مدیر مدرسه (حاج آقای واحدی) بسیار جدی و پیگیر هستند و در ساعت های گوناگون در مدرسه حضور دارند؛
۴. ثبت نام برای بیداری، طرحی که توسط طلبه‌ها به صورت خودکار اجرا می‌شود؛
۵. برقراری نظم و مشخص بودن زمان دقیق برای اخبار و رسانه‌ها؛
۶. تأثیر مدیریت صحیح بر جمع آوری موبایل‌ها که البته این امر نیازمند پشتیبانی است.

۷. حجت الاسلام و المسلمین اقبالی (مدیر مدرسه علوی قم)

واقعیت این است که حضرت آقا در سفرشان به قم نکاتی فرمودند که ما احساس تکلیف کردیم؛ یکی از نکات بحث معنویت و تهجد و نماز شب بود. همان موقع به ذهن من آمد که ما مدیران بعضی از فرمایشات آقا را نمی‌توانیم انجام دهیم ولی بعضی را می‌توانیم. با مدیران برخی مدارس تماس گرفتیم مدارس مثل معصومیه (علیها السلام)، رشد و حقانی پای کار آمدند و ثمرات خیلی خوبی داشت و یکی از بحث‌های انتقال تجربیات بود که بیان می‌شد و نقد هم می‌شد و تصمیم به تغییر برخی راه‌های موجود هم گرفته شد. بحثی درباره پذیرش شد که مجموعه آن را به مرکز هم ارایه دادیم. مدارس در برخی امور مثل تدوین متون نمی‌توانند کاری بکنند غیر از پیشنهاد. ولی در برخی موارد مثل تکریم استاد می‌شود کاری بکنیم. آسیب‌هایی مثل اینترنت و شبکه‌های مجازی و ماهواره را باید تدبیر کرد. در بحث تربیت طلبه کار بسیار سخت است که شهید در منیه المرید می‌فرماید باید تمام وقت را گذاشت و می‌فرماید اگر تمام وقت را بگذاری ممکن است چیزی گیرت بیاد و اگر انسان تمام وقتش را نگذارد نمی‌شود.

پذیرش هم هر سال فرق می‌کند. طلبه‌ای که ما امروز می‌گیریم با طلبه‌ای که ده سال پیش در همین مدرسه می‌گرفتیم خیلی متفاوت است. انگیزه‌ها کم است و با اندک مساله‌ای از بین می‌رود. طلبه‌هایی که مشکلات شدید عاطفی و مشکلات خانوادگی دارند، طلبه‌ای که در گذشته ساعت ۱۰ شب می‌خوابید الان ساعت ۱۲ هم نمی‌خوابد ما برای این طلبه نمی‌توانیم برنامه گذشته را اجرا کنیم یا با یک بخش‌نامه بگوییم که بچه‌ها را بیدار کنید برای نماز شب.

اخیرا طرحی برای بردن طلاب به حرم قبل از نماز صبح اجرا شد و مثلا دوهزار نفر هم آمدند ولی چقدر واقعا تاثیر داشت. اون کجا کسی از مدرسه شهید صدوقی با آن مسافت بیاد و اون کجا کسی از حقانی بیاد اون که از صدوقی میاد باید یک ساعت ونیم قبل از اذان بیدار بشه بعد هم برای تهجد به حرم برسه و بعد مداحی و برنامه‌های دیگر و بعد هم بدو بدو ساعت هفت کلاس است. گاهی هم وقتش را طوری قرار می‌دادند که بسیار نامناسب بود مثلا صبح شنبه که بعضی به شهرستان رفته‌اند و...

من یک وقتی به یک استاد اخلاق گفتم چگونه می‌توان اخلاق را نهادینه کرد؟ فرمود: با استاد اگر استاد خود صبغه اخلاقی داشت گفتارش و کردارش و منشش باعث اخلاقی شدن طلبه می‌شود. اصلا نمی‌خواهد اخلاق بگوید ما در برنامه‌ریزی‌ها جزیره‌ای کار نکنیم. اگر طلبه سوادش کم باشه ولی با اخلاق باشه آسیب به جامعه نمی‌زنه نهایتا مردم می‌گویند سوادش کم است. باید ببینم چه چیزی باعث شده طلبه‌ها از برنامه‌های اخلاقی گریزان هستند؟

مساله دیگر اینکه باید آسیب‌ها و موانع کار را هم پیدا کنیم.

چند پیشنهاد به ذهنم می‌آید که عرض می‌کنم:

اولا: باید خودجوش باشد نه مدیریتی باید مدیر فقط پشت کار باشد. آگه طلبه‌ها بفهمند که مدیر به اجبار می‌خواهد آنها را نماز شب خوان کند موضع می‌گیرند. در این جا چند وقت پیش خودجوش طلبه‌ها شروع کردند به بیدار کردن دیگران برای نماز شب ما هم کمک کردیم. این کار باید ذره ذره شروع بشه اگرچه با تعداد اندک.

دوم: معرفی شخصیت‌هایی که طلبه با سیر زندگی آنان آشنا باشد. ما کاری انجام داده‌ایم به عنوان نشست معرفی الگوهای اخلاقی مثلا سال گذشته مرحوم آقای سعادت پرور؛ جلسه‌ای گرفتیم از مدارس دیگر هم آمدند از شاگردان ایشان دعوت شد و بسیار مورد استقبال قرار گرفت.

امسال یادبود آقای انصاری شیرازی را گرفتیم شاگردان ایشان استاد مصباح، آیه الله مؤیدی و دیگران آمدند و آمدن این شخصیت‌ها بسیار مفید بود و بسیار استقبال شد.

نکته سوم: که به عنوان آسیب باید بیان کرد اینکه گاهی طلبه‌ها اگر شخصیت‌های درستی معرفی نشود ممکن است سراغ کسانی بروند که از آن طرف بیفتند پس باید نظارتی باشد. امام صادق(علیه‌السلام) فرمودند: «هلک من لیس له حکیم یرشده». باید کسی نظارت کند ما از آقای مصباح شنیدیم که فرمودند: ما با اینکه به منابع اصلی اخلاق دسترسی داریم ولی استفاده از این منابع نکرده‌ایم و عقب هستیم بعد ایشان مثالی زدند: در برخی از کشورهای اسلامی که ما رفتیم و یک کار قشنگی در بحث تربیت دیدم اینکه هرچند نفر تحت اشراف یک مربی در همه امور بودند که این مربیان همه‌ی کارهای این‌ها را برعهده داشتند حتی با والدین این‌ها ارتباط داشتند. ما هم یه چنین کاری را در اینجا شروع کردیم پنج کار را برای این مربی تعریف کردیم؛ یک: امور آموزشی طلبه (البته این مربی هم می‌تواند از اساتید باشد هم می‌تواند غیر استاد باشد. محور دیگر کارهای فرهنگی و بصیرت‌افزایی است و محورهای دیگر منابعی را هم شناسایی کردیم. اگر مواردی مشاوره نیاز داشت یا خودمربی مشاوره بدهد یا ارجاع به مشاور بدهد. نتیجه چه می‌شود اینکه مدرسه دغدغه‌اش کم می‌شود، وقتی می‌بیند در مدرسه مثلا بیست تا مربی کارهای طلاب را برعهده دارند خیالش راحت‌تر است. مشکل این طرح این است که دارای هزینه است و سخت است ولی خوبی آن این است که همه چیز طلبه در دست یک طلبه است که مدرسه می‌تواند روی آن برنامه ریزی کند. شبیه به این را هم دیدم حاج آقای حسین‌خانی هم آماده کرده بود آقای مقدمی هم یه چنین کاری شروع کرده بود آمد اینجا و دیدیم طرح‌ها خیلی به هم نزدیک است ولی اختلافاتی هم داشت که ما برخی از آن کارها را نمی‌پسندیدیم مثل اینکه اون‌ها مربی را از طلبه‌ها انتخاب کرده بودند که آسیب‌های خود را دارد حتی ما استادی که جوان است یا دوره‌های اول مشاوره را می‌گذرانند برای این کار مناسب نمی‌دانیم، ما مشکلاتی می‌بینیم که عجیب است مثلا یک طلبه درس‌ها را در امتحانات افتاده پیگیر می‌شویم می‌بینیم مشکلات عجیبی داشته است و این مشکلات را طلبه نمی‌توانسته با بنده و یا دیگری مطرح کند ولی اگر مربی بود به راحتی انتقال می‌داد.

چهارم: اینکه ما بیاییم فرهنگ سازی کنیم ذهن‌ها را با نگاه کردن و شنیدن آشنا کنیم روزی یک دقیقه از فرمایشات بزرگان را با محور اخلاقی پخش کنیم. زندگی را به مسائل اخلاقی اختصاص دهیم. از فضاها یا ادعیه استفاده کنیم. در مدرسه‌ی ما چند سال است قبل از شروع کلاسها یک آیه قرآن و دعای عهد پخش می‌شود طلبه یک‌ربع به هفت عادت کرده که چنین دعایی بشنود و هیچ اعتراضی هم نیست. قبل از نماز صبح مناجاتی پخش می‌شود در هر حجره‌ای ما کسی داریم که دیگران را بیدار می‌کند. کارهای تبلیغی که می‌گویم یعنی همین روایت باشد فضا سازی باشد...

ولی موانع را باید توجه کنیم که چکار باید کنیم مثلا این گوشی را باید چکار کنیم؟ الان یک گوشی همه‌ی کارها را انجام می‌دهد شما دیگر نه نیازی هست که تلویزیون برایشون بزارید و نه نیازی به اینکه اینترنت برایشون بذارید همه را در دسترس دارد؟

پذیرش را چقدر موثر می‌دانید؟

اگر می‌خواهیم کسی که این کاره است (نماز شب خوان) گزینش کنیم این نیاز به راهکارهایی دارد. البته اگر کسانی را بیاوریم که زمینه‌هایی دارند بهتر است فکر می‌کنم باید برویم به طرف اینکه زمینه‌هایی را قبل از طلبگی ایجاد کنیم مثلا مدارس برای این کار تشکیل بدهیم البته مدارس مثل معارف خوب است ولی آسیب‌هایی هم داشته که وقتی یک سری از درس‌های حوزه را می‌خواند دیگر زیر بار هیچ چیز نمی‌رود. این مدارس امین تجربه نشان داده که خوب است. ما ده سال است که بچه‌ها مون در تابستان کارهای تبلیغی انجام می‌دهند در ضمن درس، این کار باعث شده خیلی از بچه‌ها جذب حوزه شوند ولی این فقط در تابستان است و مدارس امین در طول سال است. حوزه اگر بتواند این کار را گسترش دهد خیلی خوب است. در یکی از این کارهای تابستانی مدیری همکاری نمی‌کرد سال بعد وقتی رفتیم خیلی عوض شده بود و همکاری زیادی داشت گفتیم: چه شده؟ گفت: من ثمرات کار شما را دیدم. این طرح با الهام از آیه قرآن «انی لکم ناصح امین» اسم طرح را گذاشتیم ناصحین امین.

ده سال است که انجام می‌دهیم در مساجد و کانونها و مراکز فرهنگی چند طلبه داریم که متخصص احکام هستند. گاهی سه چهار هزار مخاطب داشته‌ایم کارها به صورت حلقه‌ای است و هرکس مشغول کار خود است.

ورزش را در معنویت چقدر موثر می‌دانید؟

خیلی زیاد ما در همان طرح مربی محور آورده‌ایم که توسعه ورزش باشد متاسفانه ما نه امکانات نه زمین و... ضرورت دارد و باید بشود اگر سالن‌های چند منظوره دیده بشود یا مثلا سالن‌های مدارس توافقی بشود طلبه‌ها بروند، این ورزشها برخی آسیب‌ها را کم می‌کند. تمام این کارهایی که بچه‌ها به دنبالش می‌روند به خاطر فراغت این‌هاست اگر مشغول باشند نمی‌روند وقتی برایش نمی‌ماند که برود و

ساعت خاصی برای خواب طلاب دارید؟

بله هر سالتی یک مسؤلی دارد و هر حجره‌ای هم مسؤلی دارد که معمولا پایه بالا هستند. مسؤلین سالن‌ها نظارت به خاموشی دارند به نظرم زود خوابیدن که من یادم رفت بگویم تاثیر زیادی در بحث نماز شب دارد.

۷. حجت الاسلام یاسینی (معاونت تهذیب مدرسه حقانی)

راهکارها: کم گفتن برای نماز شب توفیق می‌آورد، از قول آیت الله حسن زاده تأثیر پر حرفی از لقمه‌ی حرام کمتر نیست.

زودتر خوابیدن بسیار مؤثر است.

برخی از طلبه‌ها شیر و شربت آماده می‌کنند تا در اختیار افراد نماز شب خوان بگذارند.

طلبه‌ها باید برای اندازه خوردن خود برنامه داشته باشند. به اندازه خوردن توفیق انسان را برای نماز شب زیاد می‌کند.

استفاده از شیوه‌های مستقیم و غیر مستقیم: بعد از تذکرات مستقیم اساتید اخلاق و مدیر محترم تا مدتی روحیه نماز شب خواندن بالا می‌رود، ولی تجربه نشان داده که تذکرات غیر مستقیم تأثیر بیشتری دارند. پرهیز از لغو، کار کارشناسی، مشاوره با کارشناسان حوزه و گزینش صحیح از عوامل تأثیرگذار بر گسترش فرهنگ تهجد در حوزه می‌باشند.

فراهم آوردن فضای معنوی در بحث اثر گذار است. (مهمانی ملکوت و برنامه هایی از این دست اثر گذار هستند). عهد بستن با امام عصر (عجل الله تعالی فرجه) در آغاز طلبگی و پایبندی به این میثاق. انتخاب اساتید نمونه برای پایه اول، استاد اخلاقی و مهذب بسیار تأثیر گذار است.

۸. حجت الاسلام والمسلمین اسماعیل پوروهاب (مدیر مدرسه فاز ۴ شهید صدوقی)

با توجه به اینکه سؤالات در اختیار حضرت تعالی قرار گرفت مشتاقیم که پاسخ حضرت تعالی را هم جویا شویم. خیر مقدم، قبل از پاسخ گویی مقدمه‌ای عرض کنم: ما موجودات دو بعدی هستیم، نکته غیر قابل انکار این است که جنبه مادی بر جنبه معنوی می‌چربد، مگر اینکه در محیط معنوی قرار بگیرد، با رویکرد مادی انتظار نمی‌رود که جنبه‌های معنوی بچربد.

در معنویات تا برای ما محسوس نشود ما باور نمی‌کنیم، یعنی آنقدر معنویات باید پررنگ شود تا بتوانیم قبول کنیم، یکی از معنویات تهجد و نماز شب است.

طی این مدت سی سال و سیزده سال مدیریت مدرسه: تجربه اینجانب این است که برای طلبه‌ها اهمیت تهجد و نماز شب روشن نیست، چون ساختار، ساختار این‌چنینی نبوده و کادر و مدیر این‌طوری فکر نمی‌کردند، در هر محیط اگر متصدیان به وظائف خود آشنا بودند موفق خواهند بود.

اما مدیریت از صدر تا ذیل، تلقی من این است کارهای زیادی از اینها بر می‌آید، باید دغدغه داشته باشند در مراسمات شرکت بکنند و به طلبه‌هایی که این‌طور هستند اهمیت بدهند.

کارهایی که می‌توان انجام داد:

۱) افرادی که با طلبه‌ها مباشرت دائمی دارند، اینها باید مهذب بشوند، مثل اساتید، کارکنان مدرسه و... خود عامل باشند این بسیار نقش دارد. و مرکز مدیریت اینها را جز مولفه‌های استخدام قرار دهد. وقت نماز بخش اداری تعطیل شود و همگی در نماز شرکت کنند. به لطف خدا فضای معنوی مدرسه‌ی ما به لحاظ معنوی خوب هست.

۲) در این زمینه نباید بصورت زبانی چیزی گفته شود بلکه در مرحله‌ی عمل باید مورد عمل قرار بگیرد. زبانی نباید بشود. و این کار صورت نمی‌گیرد اما ما می‌توانیم آنرا کالمحسوس بکنیم، ما در بحث‌های دیگر اگر معنویت را جا بندازیم بحث نماز شب و تلاوت و تهجد جا می‌افتد. باید پلی بزنیم تا به جنبه نماز شب برسیم.

۳) قبلاً علماء در مدارس حضور داشتند، و مفاخری در قم حضور داشتند، و بزرگان سهل الوصول بودند، و هم متصدیان حوزه در گذشته ورود به مدرسه داشتند و برای طلبه‌های بسیار کم درس اخلاق می‌گفتند و در مدارس حضور داشتند. چطور حوزه برای همه‌ی بخش‌ها دوره‌های تخصصی و تربیتی دارد چرا در این زمینه نداشته باشد.

۴) دوره تخصصی اخلاق، مرکزی تاسیس بشود و خوبان را تقسیم کند. حضور آقای نجفی در مدرسه ما بسیار تاثیر گذار است ایشان یک ساعت می آید و تاثیرات زیادی را در مدرسه‌ی ما داشته است. ایشان شاگرد مرحوم آقای سعادت پرور است حال اگر خود ایشان می بود چه می شد.

عوامل محیطی (نوع ساختمان، تبلیغات و نقش تکنولوژی‌های روز، خانواده‌ها) مؤثر در ایجاد انگیزه برای نماز شب کدامند؟

اینجانب در جلسه مدیران حوزه خطاب به آقای بوشهری عرض کردم: مرگ خاموش اخلاق در حوزه از طریق موبایل، اینترنت و تکنولوژی‌های روز ایجاد شده تا اینکه همین اعتراض ما، بعدا تبدیل به مصوبه شد و جمع شد بین نیاز طلبه و رفع آثار سوء آن.

اتاق رایانه تأسیس بشود و اگر دارند تجهیز بشود. اما متأسفانه مرکز به جز ارائه مصوبه کاری انجام نداده است. در حجره‌ها افرادی بعنوان ارشد باشند و از سنت امر به معروف و نهی از منکر استفاده کنیم و با حصر و حصار نمی توان کاری کرد. و اگر به کلی منع کنیم حالت پلیسی پیدا می کند، پس بنا براین با احیای امر به معروف و نهی از منکر می توان این مساله را حل کرد. و در تربیت حتما باید اعتماد باشد.

نقش طلاب در ایجاد فرهنگ

در چنین حجات باید دقت شود، من بشخصه سی مصداق می توانم ارائه کنم، که طلبه‌ای ورود به حجره‌ای پیدا کرد خوب شد. عزت و احترام باید باشد و تشویق مادی اصلا درست نیست و تشویق آنها تبعات منفی دارد. و اگر کسی متوجه شود مورد تمسخر قرار می گیرند.

در گزینش باید دقت کرد چون طلبه‌ی بد مصل هم هست.

نقش نظام آموزشی را چگونه ارزیابی می کنید؟

نظام آموزشی خیلی تاثیر ندارد بلکه در انتخاب اساتید و کادر باید دقت شود.

با تشکر از وقتی که در اختیار ما قرار دادید.

۹. حجت الاسلام و المسلمین شفیعی (مدیر مدرسه علمیه رشد)

به نظر بنده این مدرسه در زمینه تهجد ۴۰ تا ۵۰ درصد موفق بوده است.

شرط مدرسه اینجا شبانه‌روزی بودن آن است علاوه بر استقرار مباحث آموزشی، وقتی در مدرسه باشند به موقع می خوابند وقتی خواب تکمیل باشد بیدار شدن آنها روانتر است.

خواب بین الطلوعین اینجا ندارد، پس خواب شب باید کاملتر باشد ساعت ۴ تا ۴/۳۰ باید بیدار باشند پس باید شب به موقع بخوابند.

اینها تنها نیستند یک فرد مسن به نام حاج آقا توکلی...

مثلا اگر کسی بخواهد بیدار شود یک جوراب می گذارد بالای میز به نشانه این که سه ربع زود تر بیدارش کنند.

نیم ساعت قبل مناجات آرام می گذارند نه مداحی، مناجاتی که چندین نفر که می بینند رغبت پیدا می کنند بر بیدار شدن و این در واقع انگیزه ایجاد می کند که این مجموعه بیدار شوند.

بچه‌های پای‌های دو به بعد را اجازه می‌دهیم که بروند حرم برای نماز صبح که بعضی پیاده می‌روند. مباحث اخلاقی که مطرح می‌شود سعی می‌شود که نماز شب پر رنگ بشود این فضاهایی که ایجاد شده خیلی‌ها را سوق داده به نماز شب آمار ۵۰ یا ۶۰ درصد داریم که علاقه‌مند می‌شوند برای نماز شب. مشهد و شهرضا که برای اردو آنها را می‌بریم مسئولین موظف هستند که برای نماز شب در بین بچه‌ها باشند. در مقطع سیکل نماز شب یک سیکل آرام طی می‌کند به پایه‌های اول می‌گوییم از نافله‌ای کوچک مانند نافله صبح شروع کنند تا نافله شب. پنج دقیقه زودتر بیدار شوند دو رکعت بخوانند. ما زیاد توصیه هم نمی‌کنیم آرام آرام اینها را سوق می‌دهیم، ما شرطی برای نماز شب نداریم و مشوقی هم نداریم در مدرسه حتما اساتید باید اخلاقی باشند اصل همین است در جلسه اساتید توصیه می‌شود. موانع: مهمترین مانع تلویزیون است که گاهی انسان تا ساعت ۱۱ تا ۱۲ پای تلویزیون است و دیر خوابیدن از موانع مهم است.

خواب بین‌الطلوعین خواب حسرت است خیلی از طلاب بین‌الطلوعین بیدار نیستند. سنگینی شب؛ ساعت ۸ شب می‌دهیم تا ۴ صبح ۸ ساعت گذشته است، شبها غذای ساده (نون و حلوا، عدس یا فلافل) می‌دهیم.

یک سری از موانع بینشی است مانند توجه نبودن و عدم توجه اساتید است. مثلا چه کسی گفته بود ۴ یا ۵ سال بعد باشد یا افراط نسبت به این بحث انگیزی که عرض شد.

جو عمومی مدرسه که فضای اخلاقی نباشد یا غیبت و تهمت به معنای واقعی کلمه در مدرسه حرام نباشد، گاهی غیبت منع می‌کند از نماز شب.

مدرسه وقتی افتتاح شد استاد مصباح فرمودند فضای مدرسه فضای پرواز ملائکه است و با گناه آنها را نرانید.

۱۰. آقای سید علی موسوی (معاون آموزشی و پرورشی مدرسه علمیه ثامن الائمه)

در هنگام گزینش، افراد یک سطح گزینش می‌شوند.

شرکت معاون آموزشی در نماز صبح به همراه خرید سنگک و...

ایجاد جو صمیمیت در مدرسه و تعیین شخصی از بین طلبه‌ها به عنوان مسئول نماز شب.

دستوری کردن خواب قیلوله ۱/۵ ساعت به ظهر (البته نماز شب دستوری نیست).

گزینش روحانی زاده‌ها از این جهت که آنها در منزل دیده‌اند بنابر این موفقیت‌ها تنها محصول کار ما نیست.

حضور مستمر آیت الله ممدوحی به صورت منظم جهت درس اخلاق و تبیین سیره علمای گذشته از سوی معظم له.

ایجاد جو معنوی از ناحیه‌ی خود طلاب به عنوان مثال خود طلاب هنگام سحر شیر داغ آماده می‌کنند.

استفاده از اساتید مهذب به عنوان مثال استاد صرف آنها بسیار مهذب است.

برقراری ارتباط اساتید با طلبه‌ها به صورت مستمر و ادامه آن بعد از تدریس.

وجود برنامه‌ریزی در امر تغذیه و مشخص بودن زمان‌های تغذیه.

تعداد کم طلبه‌ها در مدرسه و وجود ناظر که امر بسیار مهمی است.

تشویق غیر مستقیم در این امر موثر است.
تقدیر از معاونان موفق در این زمینه مهم است.
وجود جو معنوی حاکم بر معماری مدارس می‌تواند اثرگذار باشد. مثل دانشگاه امام صادق علیه السلام و مدرسه معصومیه.
رفت و آمد اساتید اخلاق مختلف و استفاده طلاب از آنها.
وجود امام جماعت راتب در مدرسه و بها دادن به آنان و رفع نیاز آنها.
بیان ارزشمند بودن کار امامان جماعت، بعضی حاضرند لمعه بگویند اما حاضر نیستند امام جماعت باشند.
رفتار مناسب مسئولین آموزشی و پرورشی مدرسه.

پیوست شماره دو: مزاج شناسی

تعریف مزاج

حالتی که از تأثیر چیزی در محیط اطراف در انسان به وجود می‌آید مانند تأثیر سرمای کولر یا گرمای بخاری که موجب سردی یا گرمی در انسان می‌شود را مزاج می‌نامند.

اهمیت شناخت مزاج

حفظ تعادل بدن از نظر مزاجی یعنی حفظ سلامتی و هرگاه به هر دلیلی بدن از این حالت تعادل خارج شود، گرمی، سردی، خشکی یا رطوبت در آن افزایش پیدا کرده و موجب بروز بیماری می‌شود. همچنین نوع تغذیه، پوشاک، خواب و بیداری، حالت‌های عصبی، روانی و... ارتباط مستقیمی با حالات طبیعی یا مزاجی هر فرد دارد. بنابراین برای داشتن زندگی سالم و موفق، همه ما نیازمند شناخت مزاج یا طبیعت خود هستیم.

برای این که یک فرد تغذیه‌ی مناسبی داشته باشد حتماً باید از نوع مزاج خود، محیط جغرافیایی که در آن زندگی می‌کند و طبیعت مواد غذایی از نظر سردی، گرمی، رطوبت و خشکی آشنایی داشته باشد؛ در غیر این صورت اگر از بهترین و گران‌ترین مواد غذایی هم استفاده کند، برای او مفید نخواهد بود.

در بعضی مزاج‌ها، خوردن یک غذای نامناسب می‌تواند مشکلات بسیاری را ایجاد کند. برای مثال برخی افراد حتی با خوردن یک خرما بدن‌شان جوش می‌زند. حتی ممکن است غذای ناسازگار با مزاج فرد، موجب تغییر در خواب، حالات عصبی، فراموشی، مشکل در هضم غذا و دفع آن، ناراحتی‌های پوستی و... در او شود. پس برای جلوگیری از بروز چنین مشکلاتی باید مزاج خود را شناخته و غذایی مناسب با مزاج تان میل کنید.

تعریف خلط

خلط به معنی آمیختن می‌باشد. زمانی که غذا در بدن شروع به هضم شدن می‌کند، با شیرهای گوارشی موجود در کبد مخلوط شده و به مواد مفید در بدن تبدیل می‌شود. این مواد چهار خلط اصلی موجود در بدن یعنی صفرا، سودا، بلغم و دم را به وجود می‌آورند.

انواع اخلاط

بدن انسان‌ها از ترکیب چهار خلط دم، صفرا، سودا و بلغم ساخته می‌شود. کم یا زیاد شدن هر کدام از این خلط‌ها در بدن، هم موجب تغییر ظاهری در انسان‌ها می‌شود، هم توانایی‌ها و رفتارهای متفاوتی را در آنها به وجود می‌آورد. به همین دلیل است که هر فردی، دارای اندامی خاص با اشکال گوناگون و تمایلات غذایی، اخلاق، رفتار و علاقه‌مندی متفاوت است.

از جمله ویژگی‌هایی که در این بحث می‌توان مطرح کرد، ویژگی‌های مربوط به افراد دموی مزاج است. مثل سنگینی سر و بدن، داشتن احساس خستگی و سنگینی خواب.

همچنین ویژگی‌های مربوط به سوداوی مزاج‌ها مثل، گرفتگی‌های عضلانی، درد سیاتیک و بی‌خوابی است. از جمله‌ی ویژگی‌های این افراد می‌توان به ترس و دودلی، بی‌حوصلگی و افسردگی، یکی از آثار افسردگی بهم خوردن نظم خواب است و چه بسا چنین فردی شب‌ها دیر بخواب رود و روزها را بیشتر بخوابد و توفیق تهجد از او گرفته شود.

همچنین ویژگی‌های افراد بلغمی مزاج مثل خواب زیاد، احتمال زیاد ابتلا به بیماری‌هایی مانند سینوزیت، تکرار ادرار، سنگ کلیه و ورم پروستات حساس بودن به سرما و بد حال شدن در زمستان و مریض شدن زود به زود. اعتدال در خواب و بیداری نشانه‌ی اعتدال مزاج خصوصاً اعتدال در مغز است. مزاج سرد و مرطوب باعث پر خوابی می‌شود، به همین علت افراد بلغمی و دموی، به خواب بیشتری نیاز دارند، خشکی و گرمی موجب بیداری (کم خوابی) می‌شود، به همین دلیل افراد صفراوی و سوداوی در خوابیدن مشکل دارند و معمولاً خوابشان سبک است. خواب از بیرون بدن را سرد و از درون بدن را گرم می‌کند. اگر خواب در روز کوتاه باشد، درون را مرطوب و اگر طولانی باشد درون را سرد و سست می‌کند.

کودکان معمولاً بیشتر می‌خوابند زیرا رطوبت بیشتری دارند و به تدریج و با افزایش سن که رطوبت مزاجی آنها کاهش پیدا می‌کند خوابشان نیز کمتر می‌شود. خواب طولانی در بدن شخص صفراوی به علت ایجاد سردی و رطوبت به کاهش حرارت بدن آنها کمک می‌کند و برعکس شخص بلغمی با خواب طولانی دچار افزایش خلط بلغم می‌شود.

بهترین اخلاط

بین اخلاط موجود در طبایع، بهترین طبع از نظر جسمانی به ترتیب دموی، سوداوی، بلغمی و صفراوی است، اما از نظر روحی به ترتیب دموی، بلغمی، صفراوی و سوداوی است.

صفراوی مزاج‌ها به علت گرم و خشک بودن مزاجشان، بسیار کم حوصله هستند ولی سوداوی‌ها چون سرد مزاج هستند، صبر و استقامتشان در مقابل سختی‌ها بیشتر از صفراوی‌هاست؛ بنابراین اراده‌ی سوداوی و صفراوی‌ها قوی‌تر است. از طرفی تری مزاج (رطوبت مزاج) معمولاً اراده‌ی انسان را از بین می‌برد و بلغمی‌ها بیشتر از دموی‌ها تری مزاج دارند. میزان اراده‌ی اشخاص بر اساس مزاج‌ها از زیاد به کم به ترتیب، عبارتند از: سوداوی، صفراوی، دموی، بلغمی.

و میزان چاقی به ترتیب میزان پر خوری: بلغمی، دموی، سوداوی، صفراوی.

انواع طبع

به طور کلی چهار نوع طبع گرم، خشک، سرد و مرطوب وجود دارد. افراد صفراوی مزاج دارای طبع گرم و خشک، افراد سوداوی مزاج دارای طبع سرد و خشک، افراد بلغمی دارای طبع سرد و مرطوب و افراد دموی دارای طبع گرم و مرطوب می‌باشند. نکته‌ی قابل توجه این است که اگر در بدن فردی، میزان هر کدام از اخلاط چهارگانه در حال تعادل باشد، او دارای طبع معتدل است. ولی اگر به علل مختلف مانند تغذیه‌ی نامناسب، روحیات اخلاقی نامناسب و ... دو یا سه خلط در خونسش بالا رفته و با یکدیگر مخلوط شود، به طوری که از خصوصیات هر کدام از اخلاط چهارگانه در وجودش پیدا شده و باعث تغییر رفتار یا تغییر مزاج ظاهری او شود می‌گوییم فرد، دارای طبع مختلط است. علت این که گاهی اوقات فرد در یک روز، رفتارهای متفاوتی از تمام اخلاط نشان دهد نیز ممکن است همین امر باشد؛ مثلاً فردی که طبع اصلی‌اش سودا است در اثر اختلاط طبعش با صفرا پر خاشگر، منفی‌نگر و کم‌حوصله‌تر می‌شود.

بدترین نوع طبع مختلط از نظر جسمانی، اختلاط دو طبع اکتسابی صفرا و بلغم است و از نظر روانی، اختلاط دو طبع اکتسابی صفرا و سوداست و به این ترتیب دارنده ی طبع مختلط صفرا و بلغم به بیمارستان و پزشک نیاز دارد ولی دارنده ی طبع مختلط صفرا و سودا و طبع مختلط سودا و بلغم به علت از دست دادن تعادل روحی و روانی خود به روانپزشک نیاز بیشتری خواهد داشت.

امروزه محدوده سنی غلبه اخلاط تغییر کرده است. برای دم از جنینی تا ۱۷ سالگی، برای صفرا از ۱۷ تا ۳۵ سالگی، برای سودا از ۳۵ تا ۵۱ سالگی و برای بلغم از ۵۱ سالگی به بالا می باشد.

راه های جلوگیری از تغییر طبع

کارهایی که می توانیم انجام دهیم تا طبع مان زیاد تغییر نکند عبارتند از: پرهیز از پرخوری، پرهیز از خوردن غذاهای نامناسب و ناسازگار با طبع خود، پرهیز از سرما و گرمای زیاد، مهاجرت به نقاطی که دارای آب و هوای متناسب با طبع است، انجام حجامت، استفاده مداوم از خوراکی های متعادل و ... .

علل بالا رفتن صفرا در بدن

نوع تغذیه، میگرن، باد گرم، مسافرت، دعوا، تصادف، عوامل ارثی، قطع عضو، خنده زیاد، رعد و برق، بیش فعالی، زخم معده، سونا، هیپاتیت شدید، آب درمانی، فصل تابستان، پرکاری تیروئید، کم خوابی، فعالیت زیاد کبد، ورزش های سنگین، فعالیت زیاد معده، خوردن ترشی جات، تشدید غلظت خون، خوردن مداوم بستنی، پرخوری، سرماخوردگی، بالا رفتن چربی خون، شنیدن سر و صدای زیاد، هیجانات عشقی و عاطفی، بستری شدن در بیمارستان، گرفتگی رگ های قلب، مصرف قرص های شادی آور، بروز بیماری هایی مثل رماتیسم، خوردن خوراکی های گرم مزاج مثل باقلوا، زولبیا، خرما و ... می باشد.

علل بالا رفتن خلط بلغم

بالا رفتن خلط بلغم می تواند به علل مختلف از جمله: بروز بیماری هایی مثل آسم، رماتیسم، یبوست، نفخ شکم و سنگ کلیه، عوامل ارثی، کم خوابی، تنفس سریع، کیست کلیه، سرماخوردگی، سینوزیت شدید، دوش آب سرد، رژیم گیاه خواری، خوردن ترشی جات، بارش برف و باران، آب یخ، پرخوابی، فصل زمستان، پرخوری، قرار گرفتن در معرض باد، پوشیدن لباس کم در سرما، خوردن مداوم ماست و دوغ، نشستن روی زمین سرد یا مرطوب و خوردن بیش از حد خوراکی های سرد باشد.

علل بالا رفتن خلط سودا

بالا رفتن خلط سودا در بدن به علل مختلف از جمله: خلوت بودن مکان زندگی، گرفتگی عروق، فکر و خیال زیاد، کم خوابی شدید، معلولیت جسمانی، استرس و اضطراب، تاریکی، حوادث طبیعی مثل زلزله، بستری شدن در بیمارستان، از دست دادن ثروت، سرطان، فصل پاییز، سرما و گرمای شدید، ترس شدید، غصه خوردن، یبوست، دیدن فیلم ترسناک، شیمی درمانی، بدهکاری زیاد، ورم پروستات، دیر خوابیدن، ترسیدن، نگرانی مداوم، آلودگی هوا، نوشیدن آب خیلی سرد بعد از غذا، استفاده از نوشیدنی های خیلی داغ، نوشیدن آب بین غذا، خوردن غذای فریز شده، خوردن غذای مانده، استفاده از غذای خیلی شور یا خیلی تند یا تلخ، استفاده از ظروف تفلون و غذاپزهای برقی، شنیدن مداوم صدای اتومبیل ها و موتورهای کارخانجات، استفاده بیش از حد موبایل و کامپیوتر و ... می باشد.

بالا بردن اخلاط به طور مصنوعی

گاهی به طور مصنوعی هم می‌توان هر کدام از اخلاط بدن را افزایش داد و آنها را در خون به جریان انداخت. مثلاً در مورد خلط صفرا می‌توان با مشتم کردن محکم دست‌ها مثل حالتی که کُنگ‌فوکاران به خود می‌گیرند و اخم کردن و یا با فریاد بلند، خلط صفرا را در بدن خود بالا برد. همچنین می‌توان با فرو کردن انگشتان دو دست در هم و در جهت مخالف یکدیگر و گذاشتن آن بر روی سینه در حالت خواب یا درازکش، خلط سودا را در بدن بالا برد. با تنفس سریع و کوتاه می‌توان خلط بلغم را در خون بالا برد و یا این که با دیدن مناظر سرخ رنگ یا پوشیدن لباس‌های سرخ رنگ نیز خلط دم موجود در خون را بالا برد.

پیوست شماره سه: شیوه نظارت بر اجرای طرح

نظارت مطلوب در طرح‌هایی که محتوای اخلاقی و تهذیبی دارند نظارت غیر مستقیم است. در این زمینه پیشنهاد می‌شود تعدادی از مشاورین معاونت تهذیب که به مدارس اعزام می‌شوند ابتدا در دوره‌ی مربوط به طرح جهت آموزش‌های لازم و توجیه طرح شرکت کنند و سپس با استقرار در مدرسه‌ی هدف جهت انجام مشاوره به بررسی وضعیت تهجد در مدرسه بپردازند.

اصول نظارت غیر مستقیم

الف. در این نظارت فقط مسئولین معاونت تهذیب و مشاورین اعزامی باید در جریان نظارت باشند و اطلاع‌رسانی به مسئولین مدرسه و مراکز استانی قبل از جمع‌بندی کامل و اتمام کار نظارت، باعث غیر واقعی شدن روند نظارت خواهد شد.

ب. برای هر مدرسه در طول سال حداقل یک بار و در صورت سختی کار هر دو سال یک بار چنین نظارتی انجام می‌شود.

ج. در این شیوه‌ی نظارتی فرم‌هایی جهت ارائه گزارش در اختیار مشاور قرار می‌گیرد. (طراحی فرم به وسیله مسوول نظارت بر طرح در معاونت و با توجه به اهدافی که در نظارت تعیین شده است، صورت می‌گیرد)

د. مشاور بایستی به صورت شبانه‌روزی در مدرسه حضور داشته و با طلاب پایه‌های مختلف ارتباط کلامی برقرار کند و به اطلاعات ارائه شده توسط مراجعین برای مشاوره اکتفا نکند. بدیهی است که بیداری مشاور حداقل یک ساعت قبل از اذان صبح برای به دست آوردن وضعیت تهجد طلاب به صورت حسی و مستقیم ضروری است (مدت حضور در مدرسه بستگی به جمعیت مدرسه و قدرت ارتباط‌گیری مشاور دارد که حداقل باید دو شبانه روز باشد و در صورت عدم حصول نتیجه‌ی مطلوب بعد از چندماه تکرار شود).

ه. در ارائه‌ی گزارش، پایه‌ی اول هر مدرسه باید جداگانه لحاظ شود (آمار تهجد و نماز شب در پایه اول زیاد است و نمی‌تواند معیاری برای سنجش طرح باشد).

و. هیچ نوع توبیخ یا تهدید و... نسبت به مدارس که در زمینه طرح ضعیف هستند نباید صورت گیرد. بیان الگوها و تشویق مدارس موفق در حضور مسئولین مدارس دیگر کافی است. نتیجه‌ی گزارش فقط به مدیر و معاونت تهذیب ارائه می‌شود و اطلاع‌رسانی به طلاب نیاز نیست.

پیوست شماره چهار: طرح مدارس پیش حوزوی

این طرح با دو شیوه قابل اجراست:

الف: تشکیل مدارس تحت عنوان مدارس پیش حوزوی در دو مقطع دوره‌ی اول متوسطه و دوره دوم متوسطه این مدارس به صورت هیئت امنایی با نظارت مستقیم حوزه علمیه استان تشکیل می‌شود. رئیس هیئت امنای همان مدیر مدارس علمیه هستند، هیئت امنای اساتید حوزه و معلمان با تجربه، متدین و دلسوز آموزش و پرورش انتخاب خواهند شد، کلیه مراحل گزینش دانش آموزان و به کارگیری معلمان در هیئت امنای تصویب خواهد شد. این مدارس از نظر آموزشی مثل مدارس غیر انتفاعی بوده و قوانین آموزش و پرورش در آن حاکم است و از نظر پرورشی به وسیله هیئت امنای حوزه اداره می‌شود. در این مدارس دو هدف دنبال می‌شود. (۱) تربیت دانش آموز با محوریت آموزه های دینی، (۲) شناسایی استعداد های مناسب با حوزه علمیه و هدایت آنها به سوی حوزه.

ب: تشکیل دوره های آموزشی و تربیتی اوقات فراغت:

در این طرح دانش آموزان دوره متوسطه در برنامه های اوقات فراغت که توسط کادر اجرایی مدارس علمیه (مدیر و معاونین) با همکاری طلاب طراحی و اجرا می‌شود، شرکت می‌کنند، این طرح به صورت متمرکز در تابستانها اجرا می‌شود و شامل برنامه‌های متنوع آموزشی، تربیتی و تفریحی جذاب است که باعث ارتباط گیری دانش آموزان با طلاب و نیز محیط حوزه می‌شود. این طرح می‌تواند در طول سال تحصیلی (غیر از ایام تابستان) نیز به صورت مستمر در ایام تعطیلات ادامه پیدا کند. هدف از این طرح شناسایی استعداد های مناسب جهت جذب به حوزه علمیه و نیز تربیت دینی برای جوانان است.

پیوست شماره پنج: طرح زمان بندی برنامه های مدرسه بر محور تهجد

(تنظیم ساعت کلاس های درسی، مباحثه، مطالعه، ورزش، استراحت و خاموشی)

متأسفانه مدارس علمیه متأثر از فضای حاکم بر مراکز آموزشی و اداری در جامعه، ساعات فعالیت و استراحت خود را با آنچه در جامعه کنونی جریان دارد، تنظیم و اجرا می کنند، در حالی که آنچه در آموزه های دینی سفارش شده مغایر با رسوم و عادات امروزی جامعه و حوزه های علمیه است؛ در آموزه های دینی خواب قیلوله ی قبل از اذان ظهر سفارش شده است که بیانگر چگونگی تنظیم برنامه ی فعالیت و استراحت است. پیشنهاد می شود برنامه ی مدارس با محوریت خواب قیلوله تنظیم گردد به این صورت که برنامه های آموزشی و فعالیت های علمی از ساعات اولیه روز (که می تواند مدت کمی بعد از نماز صبح باشد و در برخی فصول همزمان با طلوع آفتاب) در مدارس شروع گردد و تا یک ساعت به اذان ادامه داشته باشد مسلماً شروع زود هنگام باعث خستگی طلاب در ساعات منتهی به ظهر، و به تبع آن استقبال از خواب قبل از زوال (قیلوله) خواهد شد و با خوابیدن و استراحت کردن در این ساعت، وقت بعد از ظهر زنده خواهد شد یعنی طلاب برای فعالیت در ساعات اولیه بعد از ظهر (مثلاً نیم ساعت بعد از ناهار) آمادگی دارند و با فعالیتی که بعد از ظهر و بدون خواب بعد از نهار صورت می گیرد خوابیدن در ابتدای شب آسان تر می شود. طبق آنچه در روایات آمده است و نظر کارشناسان خواب قبل از نیمه شب برای بدن بسیار مفیدتر از خواب انتهای شب است و در مراجعاتی که به علما و صاحب نظران در راستای تدوین طرح تهجد داشتیم همه به اتفاق تأکید به زود خوابیدن در شب داشتند (مثلاً استاد عابدی و استاد فروغی فقط یک راهکار برای نماز شب خوان شدن طلاب ارائه کردند و آن زود خوابیدن بود).

با این برنامه، هم تعیین ساعت خاموشی در ساعات اولیه شب مورد استقبال طلاب خواهد بود و هم خواب آلودگی در برنامه های اول صبح به حداقل خواهد رسید. معمولاً هر انسانی چنین تجربه ای را در زندگی دارد که اگر حدود سه ساعت از شب را در قبل از نیمه شب بخوابد، هرگز دچار خواب آلودگی در بین الطلوعین نخواهد شد و بسیار راحت برای تهجد و نماز شب بیدار خواهد شد. اگر طلاب مدرسه عادت داشته باشند در ساعت بین ۹ الی ۹:۳۰ شب بخوابند، تهجد در آن مدرسه نیاز به هیچ برنامه جانبی نخواهد داشت. مسلماً در این برنامه ریزی باید مدیر و کادر اجرایی هم همکاری لازم را داشته باشند؛ یعنی مدیر هم ساعت قیلوله برای خود و کادرش باید تعریف کند. وقتی چنین تغییری در رفتار اداری مدرسه رخ دهد می تواند زمینه ساز حضور مدیر و کادر و اساتید در برنامه های بعد از ظهر در مدرسه باشد. که تأثیر سازنده ای در برنامه های آموزشی و تربیتی مدرسه خواهد داشت. این طرح (تغییر ساعات آموزشی) در برخی مدارس موفق هم اجرا شده است. از جمله مدرسه ثامن الائمه علیه السلام قم، مدرسه حضرت مهدی علیه السلام مشهد و مدرسه قرآنی امام حسین علیه السلام همدان.